
LA NORMA I EL CANVI LEXICOSEMÀNTIC: EL CAS DE *DESENVOLUPAR*

NORM AND LEXICOSEMANTIC CHANGE: THE CASE OF *DESENVOLUPAR*

JOSEP MARTINES

IEC / AVL / IIFV / IULMA / ISIC-IVITRA / Universitat d'Alacant
josep.martines@ua.es

CATERINA MARTÍNEZ-MARTÍNEZ

IIFV / IULMA / ISIC-IVITRA / Universitat d'Alacant
caterinamartinez@ua.es

Resum: En quina mesura el procés de codificació iniciat per Pompeu Fabra a la primera del segle xx ha influït la llengua catalana i, més concretament, el lèxic del català contemporani? Aquest és l'interrogant que ens va moure a dissenyar un projecte de recerca centrat a analitzar la repercussió del procés de normativització sobre l'evolució del català actual. En aquesta ocasió, ens centrarem en el cas de *desenvolupar* (i el derivat *desenvolupament*) i *envolupar*. Descrivim i examinem la història i l'estructura semàntica de tots dos verbs. La recuperació de *desenvolupar* i la creació de *desenvolupament* amb significats nous per part del model normatiu obeeixen a cobrir necessitats

(*) Aquest estudi s'ha dut a terme en l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] (Programa per a la Constitució i Acreditació d'Instituts Superiors d'Investigació Cooperativa d'Excel·lència de la Generalitat Valenciana, Ref. ISIC/012/042), i en el marc dels projectes, xarxes i grups de recerca següents: «Variación y cambio lingüístico en catalán. Una aproximación diacrónica según la Lingüística de Corpus» (MICINUN, Ref. PGC2018-099399-B-I00371); (IEC, Ref. PRO2018-S04-MARTINES); «El catalán antes y después de Pompeu Fabra (s. XVII-XXI). Impacto de la normalización sobre la evolución de la llengua catalana» (PID2021-128381NB-I00); el Grup de Recerca Group VIGROB- 125 de la UA; la xarxa de recerca en innovació en docència universitària «Lingüística de Corpus en entorns multilingües diacrònics. Aplicacions del Metacorpus CIMTAC» (Institut de Ciències de l'Educació de la UA, Ref. 4581-2018); i el Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció (Universitat d'Alacant, Ref. GITE-09009-UA).

expressives de la societat del segle xx. Representen un grapat de mots recuperats de la llengua antiga després d'haver caigut en desús o fins i tot sense que haguessen tingut gaire arrelament. El cas del verb *desenvolupar* i el derivat *desenvolupament* pot veure's com una història d'èxit.

Paraules clau: normativització, canvi semàntic, *desenvolupar*, italià, català antic, català contemporani.

Abstract: To what extent the codification process initiated by Pompeu Fabra at the beginning of the XX century has influenced the Catalan language and, more specifically, the contemporary catalan lexicon? This is the question that moved us to design a research project focused on analyzing the repercussion of the standardization process on the evolution of contemporary Catalan. On this occasion, we will focus on the case of *desenvolupar* (and the derivative *desenvolupament*) and *en-volupar*. We describe and examine the history and semantic structure of both verbs. The recovery of *desenvolupar* and the creation of *desenvolupament* with new meanings by Catalan normative model obey to cover expressive needs of society of the 20th century. They represent a handful of words recovered from the ancient language after having fallen into disuse or even without having had much root. The case of the verb *desenvolupar* and the derivative *desenvolupament* can be seen as a success story.

Keywords: standardization, semantic change, *desenvolupar*, Italian, old Catalan, contemporary Catalan.

1. INTRODUCCIÓ

Aquest article s'insereix dins d'un projecte de recerca més ampli centrat a avaluar l'impacte que ha pogut tenir sobre l'evolució del català el procés de normativització encetat a primeria del s. xx. Aquesta investigació general es proposa de respondre dues qüestions de fons vinculades amb el viatge de la llengua pel temps: com era el català abans d'aquell moment (des de l'edat mitjana, i particularment, des dels s. xvi-xvii, fins a la darrerria del s. xix)?, i en quina mesura el model normatiu que es defineix a l'entorn de la tasca de Pompeu Fabra ha incidit sobre la fesomia que ha anat adquirint el català contemporani i sobre les diverses varietats funcionals i territorials? Respondre

Signes especials emprats en aquest article: 1) definicions i trets semàntics: cometes simples ('x'); 2) formulació de metàfores o metonímies: versaletes entre +xxx+ (+metàfora/metonímia+); 3) dominis conceptuals: versaleta (DOMINI); 4) la cursiva serveix dins els exemples per a remarcar els mots que ens ocupen en cada cas i, quan cal, altres paraules que convé atendre; 5) a/b (darrere un segle): primera o segona part del segle; + davant un mot o un significat: no enregistrat als diccionaris de referència.

a aquestes dues qüestions exigeix, entre altres coses, la tria dels marcadors lingüístics (fonètics, morfològics, sintàctics, lexicosemàntics i fraseològics) que permetran avaluar l'evolució de l'idioma en un marc temporal tan llarg i complex; sintèticament, com era la llengua catalana abans i després de la normativització.

Seguint la drecera que havíem encetat Martines (2021) i Martínez-Martínez (2020, 2021a, 2021b i 2022b), mostrem ací un cas que hem considerat representatiu de la influència del procés de codificació sobre l'evolució del lèxic del català contemporani. Pot representar un tipus de casos concret i notable qualitativament i quantitativa: mots i sentits que han arribat a estendre's en l'ús general, tot i no haver tingut un arrelament gaire profund en l'edat mitjana i, fins i tot, després d'haver-se esvaït quasi del tot durant els segles posteriors. Es tracta d'un seguit de paraules recuperades dels textos antics i projectades pel model normatiu amb significats nous per a omplir necessitats expressives de la societat del s. xx (Ginebra 2018).

El cas del verb *desenvolupar* i el derivat *desenvolupament* pot veure's com la història d'un èxit. L'any 1987 Teresa Cabré ja advertia que «Ben pocs s'haurien esperat —només quinze anys enrere— l'acceptació de neologismes i cultismes com *bústia*, *entrepà*, *llumí*, *segell*, *desenvolupar* i tants d'altres» (Cabré, Pons & Solà 1987: 127, nota 1). Com veurem ací amb dades, l'expansió de tots dos mots, el primer (*desenvolupar*), amb escassa tradició, i el segon (*desenvolupament*), certament una paraula nova, exemplifica de manera clara, a parer nostre, la capacitat d'influència de la norma sobre el canvi lingüístic, és a dir, sobre els usos dels parlants, fins i tot en moments històrics difícils i amb mitjans de difusió limitats.

Descriurem en l'apartat 2 la difusió i els usos contemporanis de *desenvolupar* i del seu company de viatge, *envolupar*, en realitat el verb que havia tingut més presència en el català medieval. En l'apartat 3, examinem l'evolució històrica des de les primeres atestacions de tots dos verbs; ho fem distingint les dades que ens en forneixen els textos catalans no influïts per originals italians (vg. 3.1) d'aquelles que podem trobar en les traduccions de l'italià o en obres influïdes per aquesta llengua (vg. 3.2). Cloem l'article amb un apartat de conclusions (vg. 4). El nostre estudi es fonamenta en els materials fornits pels corpus textuais digitals i pel despullament manual d'altres textos.

Desenvolupar i *envolupar* tenen formes paral·leles en altres llengües com ara l'italià, l'occità o el francès. Els verbs equivalents presenten en aquestes llengües un arrelament i un índex de freqüència antics i més intensos que en català, a més d'un ús sostingut fins a hores d'ara. Recordem, sobretot, *desenvolupar* i *envolupar* (occità), *envelopper* i *développer* (francès; i d'ací, en anglès, *to develop* i *to envelop*), i *sviluppare* i *inviluppare* (italià). Per estalvi d'espai, ací només farem allà on serà imprescindible la comparació entre les variants formals i els sentits d'aquests verbs en català i en aquestes

llengües. Així mateix deixem pendent la revisió de les diverses propostes etimològiques i la presentació d'una proposta alternativa.

2. DESENVOLUPAR I ENVOLUPAR EN EL CATALÀ CONTEMPORANI

La consulta dels corpus textuais digitalitzats ens permet disposar de dades per a dibuixar amb una certa precisió l'evolució dels mots. En aquest cas, els nombres són molt significatius: com es veurà més avall amb un cert detall amb dades del CICA, la família lèxica del tipus *envolupar* i *desenvolupar* va tenir presència en el català medieval, tot i que no equiparable a l'observada en altres llengües veïnes (especialment, l'italià, el francès i l'occità). Aquesta presència s'esvaeix durant l'edat moderna (CIGCMOD). Les coses canvien dràsticament a primeria del s. XX i al llarg del s. XXI: les xifres que extraïem del CTILC mostren com el verb *desenvolupar* reapareix, de bell començament, amb una única ocurrència l'any 1918 (freqüència relativa (FR): 0,00000126464) i arriba a 787 ocurrències l'any 2019 (FR: 0,00014331964); així mateix, el derivat *desenvolupament*, autèntic neologisme lèxic, irromp l'any 1925 amb 6 ocurrències (FR: 0,00000632321) i arriba a les 651 ocurrències l'any 2019 (FR: 0,00011855284). *Envolupar*, el derivat més usual en el català medieval, no ha tingut tant d'èxit actualment: mentre que *desenvolupar* acumula 8102 ocurrències des del 1832 fins al 2019 (FR: 0,00009288683), *envolupar* n'aplega només 11 (FR: 0,00000002595264).

Tot i que el nostre punt d'atenció serà *desenvolupar*, no deixarem de banda *envolupar*, tant per coherència, atesa la relació morfològica entre tots dos, com per la mateixa evolució històrica que els lliga.

Els verbs *desenvolupar* i *envolupar* i derivats es van incorporar formalment al model normatiu del català contemporani quan van ser inclosos l'any 1917 a la primera edició del *DOrtogràfic* de l'Institut d'Estudis Catalans, obra feta sota la direcció de Pompeu Fabra (*DOrtogràfic* 1917; OCPF):

- (1) a) desenvolupament *m.*; *pl.* desenvolupaments
- b) desenvolupant *adj.* (*s. f.*); *pl.* desenvolupants
- c) desenvolupar *verb 1a*

Així mateix, hi ha *envolupar* al *DOrtogràfic*:

- (2) a) envolupant *adj.*; *pl.* envolupants
- b) envolupar *verb 1a* enxampar

D'ací van passar, el verb i els dos primers derivats, al diccionari normatiu (*DGLC* 1932) amb les definicions que reproduïm tot seguit:

- (3) a) **desenvolupar** v. tr. Fer cessar d'estar envolupat. | v. tr. En mat., Desenvolupar una superfície corba sobre un pla. *Desenvolupar una funció en sèrie*, formar una sèrie igual a aquesta funció. || v. tr. Fer actiu (quelcom latent), promoure la naixença o creixença (d'alguna cosa). Un motor que desenvolupa una potència de deu cavalls, una velocitat de vuitanta quilòmetres per hora. || v. tr. Fer passar (alguna cosa) per una sèrie d'estats successius cadascun dels quals és preparatori de l'immediat següent, fer-la canviar gradualment d'un estat a un altre de més perfecte, de més complex. L'estudi desenvolupa l'enteniment. Desenvolupar la indústria. | Pron. Desenvolupar-se l'enteniment amb l'estudi.
- b) **desenvolupable** adj. Susceptible d'ésser desenvolupat. Una superfície desenvolupable.
- c) **desenvolupament** m. Acció de desenvolupar o de desenvolupar-se; l'efecte. El desenvolupament d'un embrió. El desenvolupament de les arts.
- (4) **envolupar** v. tr. Envoltar (alguna cosa o persona) amb quelcom que la cobreixi en tots sentits. Trameteu-nos la Bíblia ben lligada i envolupada. | v. tr. FIG. L'ànima envolupada en pecat de luxúria.

El *DIEC* (2007) fonamentalment ha conservat aquesta informació, ha revisat alguna accepció, n'hi ha afegit de noves i algun exemple:

- (5) a) **desenvolupar** 1 v. tr. [LC]¹ Fer cessar d'estar envolupat. 2 tr. [LC] Fer actiu (quelcom latent), promoure la naixença o la creixença (d'alguna cosa). Un motor que desenvolupa una potència de 10 cavalls, una velocitat de 80 quilòmetres per hora. Desenvolupar una superfície corba sobre un pla. Desenvolupar una funció en sèrie. 3 1 tr. [LC] Fer passar per una sèrie d'estats successius cadascun dels quals és preparatori de l'immediat següent, fer canviar gradualment d'un estat a un altre de més perfecte, de més complex. L'estudi desenvolupa l'enteniment. Desenvolupar la indústria. 3 2 intr. pron. [LC] Passar per una sèrie d'estats successius cadascun dels quals és preparatori de l'immediat següent, canviar gradualment d'un estat a un altre de més perfecte, de més complex. Desenvolupar-se l'enteniment amb l'estudi. 4 tr. [AD] Realitzar, dur a terme, (una activitat, una funció).
- b) **desenvolupable** adj. [LC] Que pot ésser desenvolupat. *Una superfície desenvolupable*.
- c) **desenvolupament** 1 m. [LC] Acció de desenvolupar o de desenvolupar-se; l'efecte. *El desenvolupament d'un embrió. El desenvolupament de les arts.* 1 2 [ECT] recerca i

1. LC 'lèxic comú'; AD 'llenguatge administratiu'; ECT 'teoria econòmica'; MU 'música'.

desenvolupament V. *recerca*. 2 m. [MU] Part d'una composició musical que segueix l'exposició dels temes.

- (6) **envolupar** I v. tr. [LC] Envoltar (alguna cosa o alguna persona) amb quelcom que la cobreixi en tots sentits. *Aquests llibres, envolpeu-los bé, que s'han d'enviar*. 2 v. tr. [LC] PER EXT. El silenci de la nit envolpava la gran ciutat. *L'orgull que li envolupa l'ànima*.

És particularment significativa per al present estudi la resposta que havia donat, deu anys després de la publicació del *DOrtogràfic*, el mateix Pompeu Fabra a una consulta d'un lector sobre *desenvolupar* en les *Converses filològiques* (7 juny 1927, conversa 789; *OCPF*, v. 7: 767). Sense bandejar la possibilitat que siga un manlleu (del francès, segons sembla que havia suggerit el lector), Fabra adduïa l'existència d'aquest verb ja en «català medieval» com a argument de legitimitat:

- (7) Dr. B.— És aviat dit que *desenvolupar* és un flagrant gal·licisme. En tot cas no és un gal·licisme d'ara: és un mot que ja trobem usat en el català medieval, així com *envolupar*. Creure que si no existeix *envolup* no pot existir *envolupar*, és suposar que quan existeixen un nom i un verb com, en francès, *enveloppe* i *envelopper*, és el verb que sempre és el derivat del nom, quan molt sovint és el nom que és el derivat del verb.

Certament Fabra va incorporar de manera decidida el verb i també el derivat *desenvolupament* a la seua obra. Els fa servir en texts de mena diversa com a paraules incloses en el seu propi ús:

- (8) degudes al fet d'haver-se produït el *desenvolupament* de llatí vulgar en la nostra terra [...] / Aquesta havia arribat a un grau tan alt de *desenvolupament*, que ens ofereix en abundància materials preciosos per a refer el nostre lèxic i la nostra sintaxi. / [...] normes rígides que podrien àdhuc entrebancar el *desenvolupament* futur de la llengua. / [...], llengua malauradament colpida per la decadència literària quan era arribada a un grau de *desenvolupament* que la col·locava en un lloc prominent entre les altres llengües medievals [...] (Pompeu Fabra, *L'obra de depuració del català*, 1924-1925, 5, 13, 19 i 28; *OCPF*, v. 9: 273, 281, 287 i 290)
- (9) hom oposa l'infinitiu introduït amb *a* al nom o pronom introduït amb *en* (*entretenir-se en una cosa*, però *entretenir-se a fer una cosa*), malgrat que la influència castellana s'oposa a aquest *desenvolupament* del català modern (Pompeu Fabra, *Converses filològiques*, 21 juliol 1927, Conversa 807; *OCPF*, v. 7: 778)
- (10) Recordem quantes vegades havíem sentit dir que les normes en camí de triomfar dificultarien el lliure *desenvolupament* de la llengua, l'encotillari, etc., etc.! (Pompeu Fabra, «La normalització de la gramàtica», 1929, 44; *OCPF*, v. 9: 300)

- (11) la seva voluntat de mantenir íntegra i inesborrable la seva personalitat i de gaudir de plena llibertat i sobirania per a desenvolupar-la i perfeccionar-la. [...] sols ha contribuït a afeblir la nostra personalitat nacional i a restar-li forces per a la seva plena afirmació i *desenvolupament*. / [...] La plena sobirania de què fretura la nostra terra per al *desenvolupament* de la seva personalitat nacional / [...] una força externa venia a entrebancar el pacífic *desenvolupament* del seu esperit (Pompeu Fabra, «Discurs de l'acte inaugural de la Palestra», 1930; *OCPF*, v. 9: 557, 558 i 561)
- (12) Cap film no m'ha produït tot ell una emoció tan forta com *Al·leluia*. Hi és admirable la pintura de l'ambient en què es *desenvolupa* l'acció (Pompeu Fabra, «Sobre *Al·leluia* de King Vidor», 1931; *OCPF*, v. 9: 687)
- (13) els substantius adopten no poques vegades gèneres diferents, la flexió es *desenvolupa* de distinta manera [...] Però, al mateix temps que es *desenvolupa* la seva literatura i va recobrant, dintre del seu domini lingüístic, el lloc que havia cedit al castellà [...] (Pompeu Fabra, «La llengua catalana», 1932; *OCPF*, v. 9: 303 i 304)
- (14) En el que fa referència a Catalunya, mai no hauria estat possible el moviment nacionalista *desenvolupat* en ella, si el català en lloc d'ésser una llengua hagués estat un dialecte. [...] / En esdevenir aquesta evolució hom nota que des del primer moment el català va *desenvolupant-se* diferentment del castellà[...] / L'obra cabdal de la renaixença del nostre poble ha estat la de forjar una llengua que fos l'instrument adequat per al *desenvolupament* d'una cultura catalana / [...] més tard, a l'escola, [l'infant] *desenvolupa* el seu coneixement lingüístic, i el perfecciona, després, en la seva vida de relació (Pompeu Fabra, «El llenguatge en el renaixement de Catalunya», 1933; *OCPF*, v. 9: 384, 385 i 387)
- (15) L'obra cabdal de la renaixença del nostre poble ha estat la de forjar una llengua que fos l'instrument adequat per al *desenvolupament* d'una cultura catalana (Pompeu Fabra, «La llengua catalana en la cultura», 1937, 48; *OCPF*, v. 9: 320)
- (16) Si ha d'ésser un enraonament sobre un tema, jo em penso que hauria d'ésser sobre algun dels aspectes de l'obra de redreçament del català. Ara que no veig com *desenvolupar-lo* en una «petita *causerie*». I la meua *causerie* ha d'ésser curtíssima (Pompeu Fabra, *Epistolari*, carta a Josep Sebastià Pons, 1945; *OCPF*, v. 8: 606)

I cosa no menys rellevant, com a exemples de fenòmens gramaticals en la descripció de la llengua:

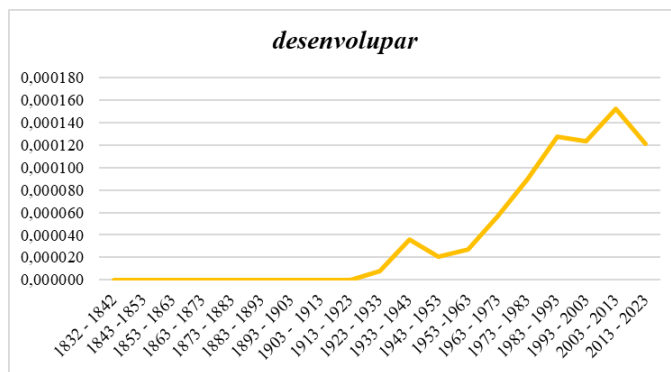
- (17) [Pronom i adjectiu determinatiu] *tal, tals*. Ex.: [...] *Hom pot haver anat més lluny en el desenvolupament de TAL O TAL idea*. (Cp. en francès: *On a pu aller plus loin dans le développement de TELLE OU TELLE idée*) (Pompeu Fabra, *Gramàtica catalana*, 1918, 67; *OC*, v. 6: 201)
- (18) *Exercici 5*. Reemplaceu *qual* per *el qual* o *el... del qual* segons calgui. [...] 5. Aquest gran savi, quals descobertes influïren tan poderosament en el *desenvolupament* de les ciències naturals, era fill d'un humil ciutadà de X (*Exercici 5*; Pompeu Fabra, *Les principals faltes de gramàtica*, 1925; *OC*, v. 5: 761)

- (19) [Derivació] 144. *ment* (*ament, iment, ement*). Ex.: [...] *començar, començament; desenvolupar, desenvolupament*; [...] / [Composició] *des*. Ex.: [...] *desembolicar, desenvolupar, desvestir*, [...] (Pompeu Fabra, *Gramàtica catalana*, 1956, 126 i 146; *OC*, v. 6: 743 i 783)

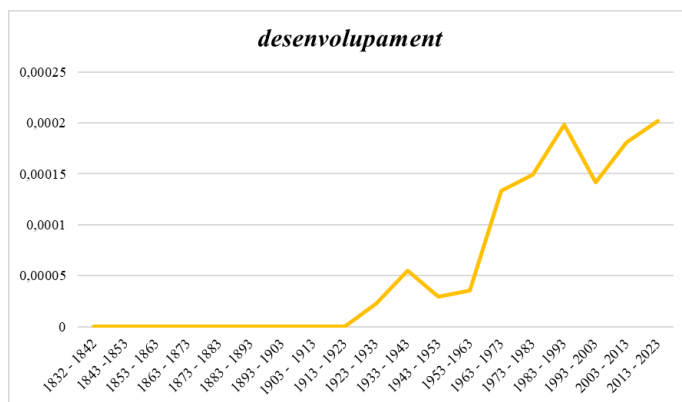
L'entrada de *desenvolupar* i *desenvolupament* si més no en els usos escrits de l'època va ser també, i siga'ns permès de repetir el qualificatiu, decidida; i, cal remarcar-ho, s'encetà quasi coetàniament a l'edició del *DOrtogràfic* (1917). Observem la primera atestació que ofereix el CTILC del verb en un text ja del 1918, concretament en l'obra *Filosofia crítica* de Ramon Turró, membre de l'Institut d'Estudis Catalans:

- (20) la raó és potència que porta en el seu sí tot ço que és donat en la comprensió: sense el sensible la potència no s'actualitzaria; però, com que el sensible ni entra en el coneixement ni en forma part, la ment es *desenvolupa* d'ella mateixa amb ocasió d'aquell.

Desenvolupament apareix una mica més tard en aquest corpus (1925); això no impedeix que prenga, així mateix, una notable embranzida. L'expansió de tots dos vocables s'intensificà després de l'aparició del *DGLC* (1932). Les gràfiques següents (gràfica 1, «Desenvolupar»; gràfica 2, «Desenvolupament») il·lustren aquesta extensió.

Gràfica 1. Freqüència relativa de *desenvolupar* en català contemporani (elaboració pròpia amb dades del CTILC)

Gràfica 2. Freqüència relativa de *desenvolupament* en català contemporani (elaboració pròpia amb dades del CTILC)

En trobarem atestacions d'aquests anys d'irrupció de *desenvolupar* en el català escrit i formal del País Valencià (vg. exemples 21 i 22) i, a la vista de les dades del mateix CTILC, quasi alhora, de les Illes (vg. 23 i 24):

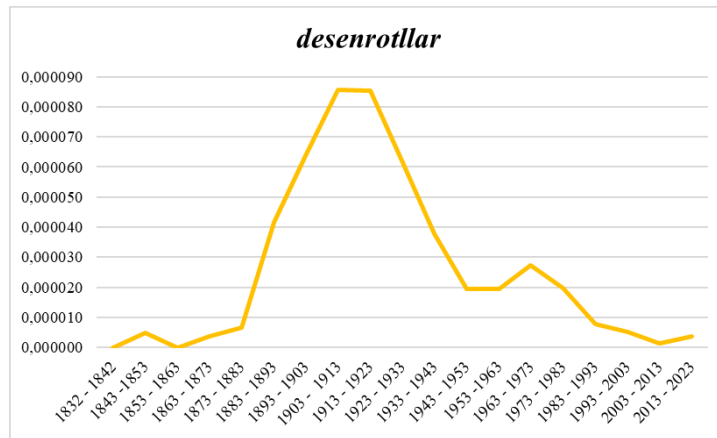
- (21) És al Maestrat, però, on *desenvolupa* la seua activitat i on té una actuació coneguda de 21 anys de treball. (Àngel Sánchez Gozalbo, *Pintors del Maestrat*, 1932; CIVAL)²
- (22) el món modern es troba davant un sistema que es va *desenvolupant* per si mateix i que ja res pot aturar (Josep Sureda Blanes, *Mallorca i la tradició tècnica*, 1958; CIVAL)
- (23) és semblant al de la moneda mallorquina i que tant aquesta com la de València ofereixen en llur desenvolupament artístic un clar paral·lelisme amb el mateix tipus anglès (Felip Mateu i Llopis, *Les relacions del Principat de Catalunya i els regnes de València i Mallorca amb Anglaterra*, 1934; CTILC)
- (24) l'angúnia del qui sap que està al caire d'un abisme, precisament com a conseqüència del *desenvolupament* irreversible de la Tècnica (Josep Sureda Blanes, *Mallorca i la tradició tècnica*, 1958; CTILC)

2. Segons el CIVAL, la primera ocurrència en un autor valencià és d'aquests mateixos anys: «Perduda la felicitat, el Drama es *desenvolupa*» (Carles Salvador, *Barbaflorida professor*, València, Nostra Novel·la, Cercle de Belles Arts de València, 1930: 18) i «L'atre pel-roig i pecós retratat en *desenvolupament*, pero és llest com una sargantana» (Ismael Roselló, *Espill de bon amor*, València, Nostra Novel·la, Cercle de Belles Arts de València, 1931: 3). Sense que puguem extraure'n dades de freqüència relativa, aquest corpus mostra també la difusió de *desenvolupar* i *desenvolupament* al País Valencià: 3454 (interval: 1930-2023) i 2729 (interval: 1931-2023) ocurrències totals cadascun.

Ben enjorn, abans de la publicació del *DGLC* (1932), van entrar en la lexicografia general i en l'aplicada a la correcció de barbarismes. Cf., com a mostra, el *DPal·las* (1927; exemple 25) i el *DBarbarismes* (1930; exemple 26):

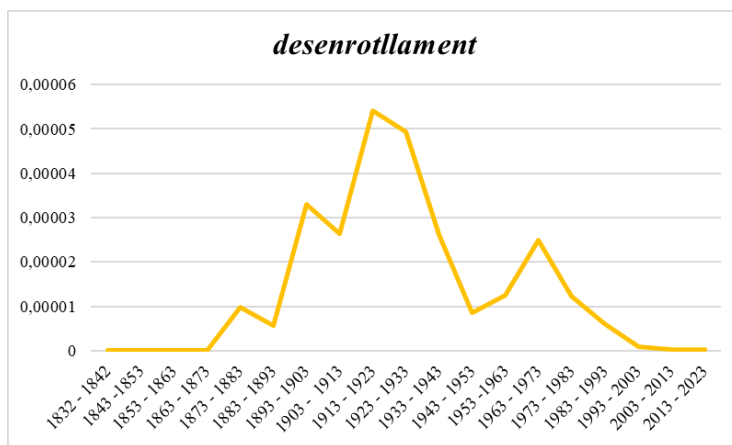
- (25) a) *desenvolupar*. Deixar lliure, deslligar. Desligar, desenvolver. Désenveloper.
b) *desenvolupament*. Desenvolvimento, desembarazo. Déroulement
- (26) a) *desarrollar*. desenrotllar, desenvolupar
b) *desenrotllo*. desenrotllament, desenvolupament

Paral·lelament, *desenrotllar* i *desenrotllament*, també considerats com a sinònims en algun moment, han seguit un camí justament invers; vg. les gràfiques 3 i 4.³

Gràfica 3. Freqüència relativa de *desenrotllar* en català contemporani (elaboració pròpia amb dades del CTILC).

3. Aquestes gràfiques només poden ser il·lustratives i parcialment: no s'han destriat el casos que corresponen a altres sentits, sobretot, del verb *desenrotllar*.

Gràfica 4. Freqüència relativa de *desenvolotllament* en català contemporani (elaboració pròpia amb dades del CTILC).

Comptat i debatut, com avançàvem, podria qualificar-se el camí seguit per *desenvolupar* i *-ment*, de l'inici del procés de codificació del català contemporani ençà, com un encert. Aquesta consideració és refermada si atenem quina ha estat la vitalitat d'aquest verb i altres membres d'aquesta petita família lèxica al llarg de la història, com provarem de fer tot seguit.

3. ENVOLUPAR I DESENVOLUPAR EN EL CATALÀ MEDIEVAL

El fragment de les *Converses filològiques* (Fabra 1927) que hem reproduït en (7) va carregat de raó i té un relleu particular per a entendre la incorporació de *desenvolupar* al català contemporani. Certament, *desenvolupar* «ja [el] trobem usat en el català medieval», com diu Fabra mateix, i certament també ho fou *envolupar*, mot amb què fa bé de vincular-lo el mestre. En realitat, i a diferència del que suggereix el *DECat* (s.v. *voldre*, 372b:25), va ser *envolupar* (i vars.; cf. *infra*) molt més corrent en català de l'època. Observem que el monumental diccionari etimològic només dona una referència del tipus *desenvolupar*, més concretament, de la variant *desenvulpar* en una obra de la darrerria del s. xv i un testimoni d'ús viu en el llenguatge tècnic de l'explotació de la pedra (*desenvolupar una pedrera*, Arbeca 1956).

Els corpus i el despullament manual de les fonts medievals ens posen a l'abast un feix d'atestacions antigues que completen les aportades pels diccionaris històrics

i que ajuden a traçar l'evolució d'aquesta petita família lèxica en català. De bon començament, ací presentarem i analitzarem els materials que hem pogut aplegar en texts escrits originalment en català (vg. 3.1); tot seguit farem semblantment amb els materials que hem trobat en traduccions al català d'originals italians o en obres escrites inicialment en català influïdes per fonts italianes (vg. 3.2), materials on la presència d'aquesta família lèxica és, segons el cas, molt significativa.

3.1 ENVOLUPAR I DESENVOLUPAR EN TEXTS CATALANS MEDIEVALS

Vet ací l'estructura semàntica que presenten tots dos verbs en els materials que hem pogut recollir entre els segles XIII i XV en documentació escrita en català.

ESTRUCTURA SEMÀNTICA DE ENVOLUPAR I DESENVOLUPAR

(a) ENVOLUPAR i variants

- [I] $[N_1 \mathbf{V} N_2 (amb/en/de N_3)] (N_1 [humà]; N_2 [cos, humà, objecte]; N_3 [teixit, material flexible])$ 'Cobrir completament [un cos, una part del cos, algú, un objecte]₂ embolicant-lo [amb un teixit, amb un material flexible]₃'
- [II] $[N_1 \mathbf{V} N_2 (en N_3)] (N_1 [humà]; N_2 [material flexible, roba]; N_3 [cos])$ 'Disposar [una roba]₂ sobre [algú]₃ perquè cobresca una part del cos'.
- [III] $[N_1 \mathbf{V}_{pron} (de N_2)] (N_1 [humà]; N_2 [peça de roba])$ 'Cobrir el cos de [algú]₂ [amb peces de roba]₃'
- [IV] $[N_1 \mathbf{V} N_2] (N_1 [humà]; N_2 [teixit])$ 'Posar una sobre l'altra les parts de [una matèria flexible]₂'
- [V] $[N_1 \mathbf{V} N_2] (N_1 [humà]; N_2 [teixit])$ 'Fer que [un teixit]₂ esdevinga un bolic'
- [VI] $[N_1 \mathbf{V} N_2 en N_3] \Leftrightarrow [N_2 \mathbf{V}_{pron} en N_3]$ '[Algú]₁ fer que [un cos, un objecte]₂ quede recobert en [una substància, una pasta, un líquid]₃ \Leftrightarrow [Un cos, un objecte]₂ cobrir-se en [una substància, un conjunt d'elements, una massa, un líquid]₁ \rightarrow [Adj_v en N₃].
- [VII] $[N_1 \mathbf{V} en N_2] (N_1 [matèria en suspensió]; N_2 [ésser viu, cosa])$ '[Un ésser viu, alguna cosa]₂ quedar ocupa completament [en matèria en suspensió]₁' \rightarrow [Adj_v en N₂].
- [VIII] $[N_1 \mathbf{V} N_2] \Leftrightarrow [N_2 \mathbf{V}_{pron} en/de N_1]$ $(N_1 [peccat, virtut, patiment]; N_2 [humà, capacitat, situació])$ '[Un peccat, una virtut, un patiment, una capacitat]₁ ésser present en [una persona, una capacitat, una situació]₂' \Leftrightarrow [una capacitat]₂ quedar influïda per una altra [una capacitat]₁ \rightarrow [Adj_v en/de N₂].
- [IX] $[N_1 \mathbf{V} N_2 en N_3] (N_1 [humà]; N_2 [humà]; N_3 [superfície coberta de matèria])$ '[Algú]₁ fer fer voltes a [algú]₂ [sobre una superfície coberta de carbons]₃' \Leftrightarrow $[N_1 \mathbf{V}_{pron} sobre N_2]$ $(N_1 [humà]; N_2 [superfície coberta de matèria])$ 'Fer voltes ajagut [algú]₁ [en una superfície coberta d'espines]₂'.

- [x] $[N_1 \mathbf{V} N_2] \Leftrightarrow [N_2 \mathbf{V}_{\text{PRON}}]$ (N_1 [factor fisiològic]; N_2 [fluid, calor corporal]) ‘[Un factor fisiològic]₁ impedir de seguir el curs a [la calor corporal]₂’ \Leftrightarrow ‘[Un fluid, la calor corporal]₂ restar retintut’ \rightarrow [ADJ]_v.
- [xi] $[N_1 \mathbf{V} N_2]$ (N_1 [humà]; N_2 [humà, qualitat humana]) ‘Confondre [humà, qualitat humana]₂ artificiosament’.

(b) DESENVULPAR i DESENVOLUPAR

- [i’] $[N_1 \mathbf{V} N_2 \text{ de } N_3]$ ‘[Algú]₁ fer esdevenir [algú, un col·lectiu]₂ lliure [de mals hàbits]₃’
- [ii’] $[N_1 \mathbf{V} N_2 \text{ de } N_3]$ ‘[Algú]₁ fer esdevenir [algú]₂ lliure [de tràfecs, de passions]₃’ \rightarrow [ADJ]_v de N_3].

Presentarem els materials ordenats d’acord amb l’estructura semàntica que acabem de reproduir i classificats per variants formals i cronològicament; en la formulació de les definicions seguim la metodologia del *DDLC*, adaptada als usos que ofereixen les fonts despullades.⁴

(a) ENVOLUPAR i variants

ACCEPCIÓ [I]. $[N_1 \mathbf{V} N_2 \text{ (amb/en/de } N_3)]$ (N_1 [humà]; N_2 [cos, humà, objecte]; N_3 [teixit, material flexible]) ‘[Algú]₁ cobrir completament [un cos, una part del cos, algú, un objecte]₂ embolicant-lo [amb un teixit, amb un material flexible]₃’ \rightarrow [ADJ]_v.

Aquest sentit [I] actua com a domini conceptual font físic definit per un esquema d’imatge que inclou 1) l’acció duta a terme per un agent ‘humà’ de COBRIR COMPLETAMENT un N_2 . Aquesta acció consisteix, prototípicament, a estendre un N_3 per damunt i al voltant de N_2 , sovint fent que N_3 vaja fent voltes, per embolcallar N_2 ; això pot implicar, a més a més, fer bellugar N_2 . 2) L’element N_2 , i finalment, 3) l’element N_3 . Com mostren els materials aportats més avall, l’element N_2 és:

i. majoritàriament, el cos humà o una part del cos humà (12 oc.): un cos humà mort (2 oc.), un infant (2 oc.), una part del cos d’una persona morta (4 oc.), un cos

4. La major part de les definicions i dels patrons sintàctics han estat elaborats de nou d’acord amb els sentits i les construccions observades en els materials estudiats ací. S’ha fet provant d’aplicar, amb algun canvi considerat necessari, les convencions del *DDLC*. Ens remetem a les orientacions incloses en la «Presentació» (> «Estructura i components del diccionari») d’aquesta obra, d’accés obert (<<https://dcc.iec.cat/ddlci/scripts/index.html>>).

humà malalt (1 oc.), l'èsser humà (1 oc.), les mans (d'una persona viva) (1 oc.), un òrgan adolorit (1 oc.), melic (1 oc.);

ii. altres coses (8 oc.): unes candeles (1 oc.), un calze (1 oc.); una massa d'or (1 oc.), un remei mèdic (pòlvores d'àloe; 1 oc), herbes per a un remei (1 oc.), un llibre (3 oc.).

L'element N₃ és:

i. majoritàriament un teixit (14 oc.): draps (3 oc.), un drap (3 oc.), llana (2 oc.), un llençol (1 oc.), un cilici (1 oc.), sacs (1 oc.), un mantell (1 oc.), tesor 'tovalló, eixugamans' (1 oc.), una tovallola (1 oc.); sendat (1 oc.);

ii. altres elements flexibles: un trosset de carn (1 oc.), estopa (1 oc.), lligams (1 oc.).

Molts d'aquest usos tenen al darrere la tradició discursiva bíblica: imatges, esquemes i maneres d'expressar-los que devien ser molt coneguts o que fins i tot eren en els texts font de què depenen els fragments reportats. Pensem, p. ex., en les mostres següents de la Vulgata: «Ioseph autem mercatus sindonem et deponens eum *involvit sindone*» (Mc 15,46); «et accepto corpore Ioseph *involvit illud sindone* munda» (Mt 27,59); «et sudarium quod fuerat super caput eius non cum lintheaminibus positum sed separatim *involutum* in unum locum» (Jn 20,7); «et depositum *involvit sindone* et posuit eum in monumento» (Lc 23,53); «et peperit filium suum primogenitum et *pannis* eum *involvit* et reclinavit eum in praesepio» (Lc 2,7); «Surgentes autem iuvenes *involverunt eum* et efferentes sepelierunt» (Fets 5) (*Vulgata*, ed. Weber & Gryson 2007).

Aquest sentit [1] és el més freqüent en el corpus d'exemples aplegat fins ara: un total de 21 (46,66 % del total). És expressat per *envolopar* (12 oc.; s. XIII-XIVa), *envolupar* (3 oc.; XIVb) i *envolpar* (6 oc.; s. XIIIb-XVb). Vegem les dues variants segons un ordre cronològic.

ENVOLOPAR. A la darrerria del s. XIII, les *Vides de sants rosselloneses* (7 oc.)⁵ i el *Llibre de contemplació de Déu* de Llull (1 oc.) ens ofereixen les primeres atestacions de *envolopar* [1]:

- (27) A la vostra passió, Sènyer, no hac hòmens que vostre beneyt cors lavassen ne qui l'*envolopassen* en draps d'aur e de seda (Llull, *Contemplació*, 1271-1274, II, 166; NGGL)

5. Hem despullat els dos volums editats.

- (28) e *envolopà*-lo [el fill] en un bel drap de lin, e-l més en la sua archa (*Vides*, c. 1275, III, 264)⁶
- (29) truyt apela lo diable, qui l'umà linatyte ligà e *envolpà* ab ligams, en guissa que tot cant era en él ne près e-n gità, ayxí que sola la vinassa romàs. (*Vides*, c. 1275, II, 482; CICA)

Del segle XIV hem recollit dues ocurrencies de *envolopar* [I] en el llibre IV del *Cànon* d'Avicenna, text d'influència occitana (Casanova 2009), i dues en el *Tresor de pobres*:

- (30) e ab aquell lançol sia lo malalt *envolopat* e sia ben cubert en guisa que suu (Avicenna, *Cànon* (traducció), 1350 [ms. 1365], f. 64v; CICA)
- (31) sie *envolopada* la gola de part de fora ab lana (Pere Hispà, *Tresor de pobres*, s. XIV, cap. XIV; *DFarauto*, s.v. *envolupar*; *DCVB*)

N'hem pogut percaçar alguna mostra, més escadusserament encara, de primeria del s. XV:

- (32) Ítem una capsa de cuyro vermell en que sta lo dit calzer e una toveyola de drap de li en que stave *envolopat* lo dit calzer (*Inventari de la confraria de Sant Marc*, Barcelona; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCBC, G, 1-153); ed. de Fonoyet Catot: 29-46)

ENVOLUPAR. Fins ara, només n'hem aplegat tres ocurrencies a la darrerria del s. XIV, totes tres en contexts ben semblants:

- (33) mas havem [lo rey] vos escrit diverses vegades que vinguessets ab lo salteri et quel aportassets be *envolopat* en drap encerat de guisa que per pluges ni en altra manera no pogués ésser malmenat [...] e sia *envolopat* en drap encerat axí com dessus es dit (*Docs. culturals*, carta del rei, 1368: 217-218)
- (34) Com nos [lo rey] vullam la Biblia que es hebraich, manam vos quencontinent nos aportets la Biblia ó lans trametats per persona certa é segura qui aquellans aport ben ligada ó *envolupada* é segellada per vos. (*Docs. històrics*, carta reial, 1385: 127)

6. Hem comptabilitzat en els dos volums de les *Vides* cinc ocurrencies més de *envolopar*; pot ser útil de reproduir-les ací per a constatar, quan n'hi ha, la variació entre manuscrits o, quan és possible, el contrast amb la versió llatina: 1) «e aquí éls atroberen lo cap de Sent Johan *envolopat* de silici» (III, 243; en B: «[...] *envolpat* ab sachs»); 2) «éls pauseren ela e l'enfan, *envolopats* en un mantel» (III, 243); 3) «Fo un frare qui ac a passar a sa mare una aygua, per qué *s'envolpà* les mas ab un drap; al qual dix ela: "E per qué t'as cubertes les tuas màs, fil?" E él li respòs: "Carn de femna és foc e, si eu tocava la vostra carn, per aventura, la mia anima auria memòria de les autres femnes"» (III, 443); 4) «Per la cal causa ela *envolpà* en un tessor III candelas» (III, 166; en V: «candelas tres ad hoc paratas manutergio mundo *involuti*»); i 5) «un det d'ome mort *envolopat* en un cendat» (III, 236; en V: *involutum*) (ed. de Kniazze & Neugaard 1977).

En el mateix corpus documental editat per Rubió hi ha *embolcar* com a sinònim en els mateixos contextos i amb més freqüència. Vg. més avant els equivalents que ofereix la traducció del *Decameron* i del *Corbatxo* per als italians del dipus *involuppare* i *sviluppare*, entre els quals hi ha *embolcar* i variants:

- (35) es liguada ab lo drap que es *envolcada* la dita corona ab .ii., robicets grossos (*Docs. culturals*, carta reial, 1356: 173)
- (36) nos [lo rey] hi trametrem cert missatge qui l aport [un psalteri] *envolcat* en drap encerat, en tal manera que per pluja ne per aygues no puxa menys valer (*Docs. culturals*, inventari, 1368: 217)
- (37) vos manam [lo rey] que aquells [querns del Vicent istorial portat d Avinyó] nos trametats encontinent per persona certa e segura, be *embolcats* e ligats per manera que no s puxen banyar ni mal pendre. (*Docs. culturals*, carta reial, 1398: 403)

ENVOLPAR. Aquesta forma conviu amb *envolpar* [I] en les *Vides*, fins i tot en vacil·lació entre variants d'un mateix passatge.⁷ Apareix tres voltes amb el sentit de [I]:

- (38) Enaprés ela anà en Besleem e entrà en la balma del Salvador, e vesé lo loc sacrat en què gac la senta verge Santa Maria. E ausí eu que ela jurava que avia vist, ab los uls de la fe, l'emfant *envolpat* en los draps, estant en la grípia; e ls Reys qui adoraven lo Seyor, e la estela resplendent (*Vides*, c. 1275, II, 209; CICA)

És aquesta la variant que hem arribat a trobar, tot i que escassament, fins en un moment més tardà (s. xv) i en dos contextos semblants (v. els exemples següents). Com es veurà més avall, és més freqüent en sentits derivats de caire metafòric o metonímic.

- (39) Ítem, prenets de la erba de Santa Maria, que fa les capsas, e calfats-la al foch e, calenta, posats-la *envolpade* en estopa en lo loch hon ha fluix de sanch, de calenta tota la sanch estancarà (*Receptari*, s. xva, f. 140r)
- (40) donà-li àlhoes en pólvora en canditat de un ciuró, *envolpat* en un trosset de carn, e recobrà la vista ans de tres dies («Flors de les receptes medicinals per a ocells de caça», s. xv, ed. de Querol: 443-444)
- (41) Demanda: ¿qué volra dir tallar lo lombrigol, e lavat ab ayga de salut, ensalzar ni untar ab oli, ni *envolpar* de draps? (*La Biblia Parva*, 1492; ed. Costa Català: 114; CIVALL)

7. V. l'ex. 1) reproduït en la nota anterior; v., a més: «una massa d'aur, en drap *envolpada*, en la casa, per una finestra, de nuytz, amagadament é'l gità» (f. 9v2; en B: *envolpada*; en llatí en V: *involutam*).

La focalització, en una perspectiva de figura-fons, d'algun dels elements que defineixen aquest significat font físic permetrà l'extensió metonímica o metafòrica d'[I] i la generació de diversos sentits durant el període que va des del s. XIII fins al s. XV.

ACCEPCIÓ [II] [N₁ V N₂ (en N₃)] (N₁[humà]; N₂[roba]; N₃[cos]) 'Disposar [una roba]₂ sobre [algú]₃ perquè cobresca una part del cos'.

Ens trobem davant un altre esquema d'imatge. D'una banda, ací N₂ ja no és el COS COBERT COMPLETAMENT amb un teixit; és el teixit l'element sobre el qual actua un agent: N₂ és estès. De l'altra, N₂ ja no és tampoc una matèria tèxtil o flexible: ara és més aviat una peça de roba específica: la *capida* 'vel blanc que posen al cap del minyó després de batejar-lo' (DCVB, s.v. *capida*).

- (42) Peccat, per virtut de la aygua es mundificada la anima d'ell e reduida en lo estament en lo qual era la anima de Adam abans que hagues peccat. E·n senyal de aço es *envolpat* lo drap blanch, ço es, la capida, en la altesa del seu cap, en senyal que es nat a Deu, qui es en la altesa del cel. (*La Bíblia Parva*, 1492; ed. de Costa Català: 114)

+ACCEPCIÓ III. [N₁ V_{pron} (de N₂)] (N₁ [humà]; N₂ [peça de roba]) 'Cobrir el cos de [algú]₂ [amb peces de roba]₃'

Dins l'extensió metonímica del sentit nuclear [I] i seguint la drecera de [II], tenim les variants *envolpar* i *envolpar* en el concepte de VESTIR:

ENVOLOPAR

- (43) quant se partirà del bany fret exuch-se e *envolop-se* e git-se en son lit, e torc-se la suor e unt-se e pux prengua sa vianda. (Avicenna, *Cànon* (traducció), 1350 [ms. 1365], f. 62r; CICA)

Vegem la versió llatina: «Cum ergo separatur a tina frigida, *cooperiatur mantili*, aut sarcha habente duas tunicas et permutetur ad stratum suum et lectum suum cum sua sabana et exiccetur sudor eius cum mantili, inungatur et cibetur» (*Llibre IV*, VI).

ENVOLPAR

- (44) Ab lums enceses, / après tal dança /, lo rey de França, / sens sa bandera, / dins en Sant Pera / dirà sa colpa. / Cell qui *s'envolpa* / de la gran capa, / verdader papa (Turmeda, «Les promences», s. xva, v. 206-214; ed. de Pedretti: 37)

+ACCEPCIÓ [IV]. [N₁ V N₂] (N₁[humà]; N₂ [teixit]) ‘Posar una sobre l’altra les parts de [una matèria flexible]₂’.

Continuem per la via de projecció metonímica. En [I] hi havia una imatge d’esquema que incloïa l’acció que 1) conduïa a COBRIR COMPLETAMENT un cos, 2) implicava un moviment d’extensió d’un element flexible (prototípicament, un tèxtil) per damunt i al voltant d’aquest cos i 3) exigia, sovint un moviment circular fet per un agent ‘humà’ al voltant d’aquest cos per embolcallar-lo. Ací l’acció de l’agent ‘humà’ continua implicant una extensió d’un element tèxtil, però ara damunt el mateix element: es plega aquest element sobre si mateix: en [IV], i també *infra* en [V], han passat al fons, fins a esvaïr-se, el cos a cobrir i l’acció de COBRIR; el que es cobreix és la superfície sobre la qual s’estén la capa superior de l’element tèxtil.

Trobem aquest sentit en diversos fragments de traduccions de la *Chirurgia* de Teodoric datats a la darrerria del s. XIV, texts amb trets lingüístics del català septentrional. Recordem que un *plomassol* era ‘Drap fi posat en doble per a cobrir ferides’ (DCVB, s.v. *plomisso*).

- (45) És aquesta la ligadura, segons aquesta manera: sian fets plomasols fets fortment a la quantitat del polçe e baynats em vi calt [...] e-naprés, *envolupats* la .i. sobre l’altre e e-loch hon la sanc exirà ab gates, desobre totavia lo dit a la sanc retinent (*Chirurgia* de Teodoric Borgognoni, ms. B s. XIVb; ed. de Cifuentes: 582)

Hi ha variació entre els manuscrits: *envolpatz* (G; darrerria del s. XIV) i *envolpa* (P; mitjan s. XIV); i, al text llatí, *involutum*.

+ACCEPCIÓ [V]. [N₁ V N₂] (N₁[humà]; N₂ [teixit]) ‘Fer que [un teixit]₂ esdevinga un bolic’

Aquest sentit [V] continua la via metonímica que acabem de descriure en [IV]. L’acció de l’agent també incideix sobre el teixit. Ací no sembla que, en canvi, hi haja el moviment d’extensió; la continuïtat s’estableix amb el moviment circular que també advertíem en l’originari [I].

Aquest deu ser el sentit que pren *envolpar* en el passatge que descriu el martiri de Sant Pau de les *Vides*: el mateix sant, després de ser decapitat, eixuga la seua pròpia sang amb un vel, el lliga, l’embolica i el lliura a la dona, Na Plantil·la, la qual li l’havia deixat moments abans de la decapitació perquè aquest es tapés els ulls:

- (46) E quant lo degolador li tolia lo cap, Sent Paul plegà lo vel, e culec la sua sanc pròpria en lo vel, e ligà-lo, él *envolopan* pux lo liurà a la femna. (*Vides*, c. 1275, III, 61)

Notem la que la traducció catalana segueix força fidelment l'original llatí de Jacopo da Varagine: tenim en llatí *OBVOLVO* (en perfet, *obvolvit*) 'to wrap round, envelop, muffle up, cover over, enfol' (*DLewis*), 'embolicar, cobrir', 'enrotllar' (*DLCEC*): «percutiente autem carnifice et amputante Pauli caput, tunc beatissimus in ipso ictu explicuit velum et collegit sanguinem proprium in velo et ligavit eum et *obvolvit* et tradidit illi feminae» (L 384). En la versió occitana tenim: «E quant lo cavalier li tol lo cap, *sanh* Paul pleguet lo cobri-cap, [... en lo cobri-cap,] e·l lia lo *envolopan*. E pueys baylet lo a la femna» (B, 197).

+ACCEPCIÓ [VI] [$N_1 V N_2$ en N_3] ⇔ [$N_2 V_{\text{pron}}$ en N_3] '[Algú]₁ fer que [un cos, un objecte]₂ quede recobert en [una substància, una pasta, un líquid]₃ ⇔ [Un cos, un objecte]₂ cobrir-se en [una substància, un conjunt d'elements, una massa, un líquid]₁ → [ADJ_v en N_3].

La via metonímica permet estendre l'originari d'[1]. Tenim en [VI] una mostra d'eixamplament de l'esquema original: l'element tèxtil prototípic és ací una substància, una pasta, un líquid més o menys dens; a més, aquest element ara és presentat com en fons, el qual en cos cobert pren la posició de figura i experimenta l'acció de ser recobert.

ENVOLOPAR

- (47) E axí metex dix a n'açò Plateari: un deffalimnt hagué de forçes e meté aquel en bany d'aygua en la qual foren resolts CCC ous, après del bany isqué fort, e aytanbé carabaces verts, sia *envolopada* en pasta e sia cuyta al forn, après sia ·n tret lo such e sia mès en bella olla nova e sia cuyta aquí carn de gualina o d'altra volateria (*Avicenna, Cànon* (traducció), 1350 [ms. 1365], f. 65r; CICA)

ENVOLPAR

- (48) La Escripura los apel·la escarabats qui no toquen a la flor mas *s'envolpen* en la buyna (*Llibre de vicis*, s. XIV, f. 247, v. 43; *DBalari* 1844-1904)
- (49) La cera pot hom fer blanca: metetz la en 1 vaxell de terra al foch e con serà ben calda ajatz una ampola de vidre plena d'aigua freda e *envolpatz* la en la cera bulent (*Tròtula de Mestre Johan*, s. XV, 8c)

+ACCEPCIÓ VII. $[N_1 V \text{ en } N_2]$ (N_1 [matèria en suspensió]; N_2 [ésser viu, cosa]) ‘[Un ésser viu, alguna cosa]₂ quedar ocupa completament [en matèria en suspensió]₁’ → $[ADJ_v \text{ en } N_2]$.

El sentit [I] continua projectant-se cap a un altre domini conceptual: l’element que COBREIX (com hem vist, prototípicament, ‘amb un teixit, amb un material flexible’) i la cosa COBERTA (prototípicament, ‘cos, objecte’) són, respectivament, la tenebra o el fum, i el món o una ciutat. Ja no es tracta d’un esquema d’imatge en què un element extern envolta totalment la superfície d’un cos, sinó una matèria en suspensió que ocupa i envaeix un espai: s’hi fa present arreu.

- (50) Cor, enans de l’aveniment de Déu en carn, érem nós ignorans e cecs, e a penes perdurables obligatz, e sers de diables per los mals del peccat; per lo qual, per custuma, érem ligatz, e en tenebres *envolpatz*,⁸ e de nostra terra exilats e gitatz (*Vides*, c. 1275, II, 14; CICA)

En el text llatí hi ha «Autem siquidem adventum filii dei in carnem eramus ignorantantes sive caeci, poenis aeternis obligati, servi diaboli, mala peccati consuetudine juncti, *tenebris obvoluti*, exsules a patria expulsi» (L 4).

- (51) Troya flameiant es robada he tan plena de fum que no·y apar lo çel, nit, he dia, he lo dia es a Troya tenebros per lo fum he per les espures qui estan sobre ella axi com si un gran nuuol escur la tenia a cada part dins *envolpada* (*Tragèdies* de Sèneca, traducció de Vilaragut, s. XIV-XV: 148)

Vet ací l’original llatí: «non prohibet avidas flamma victoris manus: / diripitur ardens Troia. nec caelum patet / undante fumo; nube ceu densa *obsitus* / ater favilla sqaulet Iliaca dies» (Seneca, *Tragoediae*, ed. de Peiper & Richter 1921: 51).⁹

+ACCEPCIÓ [VIII]. $[N_1 V N_2]$ ⇔ $[N_2 V_{\text{pron}} \text{ en/de } N_1]$ (N_1 [pecat, virtut, patiment]; N_2 [humà, capacitat, situació]) ‘[Un pecat, una virtut, un patiment, una capacitat]₁ ésser present en [una persona, una capacitat, una situació]₂’ ⇔ [una capacitat]₂ quedar influïda per una altra [una capacitat]₁ → $[ADJ_v \text{ en/de } N_2]$.

8. Al seu torn, *tenebres* té ací un sentit metafòric: ‘absència de la il·luminació divina’.

9. Cf. la traducció anglesa: «Yet the flames do not curb the conqueror’s greedy hands: Troy is plundered while she burns. The sky is obscured by the billowing smoke; as though *enveloped* in thick cloud, the daylight is black and befouled with Ilium’s ash» (*Lucius Annaeus Seneca, Hercules; Trojan Women; Phoenician Women; Media; Phaedra*, traducció de John G. Fitch, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2002, p. 177).

Aquesta accepció, al capdavant, projecció metafòrica d'[I] i connectada més directament, també per via metafòrica, amb la que acabem de veure de [VII], és la segona més freqüent: amb huit oc., representa el 17,77%; és expressada per les variants *envolopar* (quatre occ.; s. XIIIb-XIVa), *envolpar* (dos occ.; s. XIIIb-XV), *envolupar* (dos occ.; s. XIVb-XV). Observem que el teixit que embolcallava un cos en [I] és ací, i remetent a la matèria en suspensió que veiem en [VII], un fons d'un domini conceptual ja no físic (moral, ètic, psicològic: N_1) que afecta l'ésser humà (N_2). Aquest N_2 correspondria al cos COBERT d'[I], que ara ocupa la posició de figura afectada per aquest *embolcall* (l'orgull, el pecat, la misericòrdia, el patiment: N_1). L'esquema d'imatge mostra un estat de coses en què s'infereix l'extensió prèvia de N_1 , extensió que connecta amb l'acció originària de l'agent 'humà' d'[I].

Com ja advertíem adés en [I], també ací hi ha la tradició discursiva religiosa. Aquests esquemes es trobem a la Vulgata i en la patristica i devien córrer en la prosa religiosa medieval: «obscurant eum tenebrae et umbra mortis occupet eum caligo et involvatur amaritudine» (Job 3,5), «quae ad eos pertinent ne involvamini in peccatis eorum» (Num 15,26); «Quod utique carnales, infirmi, peccatis obnoxii et ignorantiae tenebris obvoluti nequaquam percipere possemus» (Sant Agustí, *De civitate Dei*: 10).

ENVOLOPAR

- (52) Com ergull sia comensament de tots mals, e lo vostre sotmès sia tot *envolopat* e ple d'ergull (Llull, *Contemplació*, 1271-1274: 141; DCVB)
- (53) Con vos siats tot humilitat e nosaltres siam tots *envolopats*¹⁰ en ergull, venga us en plaer que vos nos trametats tanta dumilitat en nostre cor, que tots siam plens de humilitat, e ergull no aja negun poder en nosaltres (Llull, *Contemplació*, 1271-1274: 175; CICA)
- (54) enaxí com a pex qui es tot somorgollat en l'aygua, e l'aigua lo conté tot dins sí metexa, que enaxí jo sia tot *envolopat* e environat de la vostra beneita misericòrdia (Llull, *Contemplació*, 1271-1274: 186; CICA)
- (55) Eu suy say nat / E tant fort carregat / De peccatz *envolopat*, / Que si no ay / Secors, ja no veuray / Nostre Senyor per nuyl temps may (Llull, *Rims*, c. 1300: v. 1191; RIALC)

ENVOLPAR

- (56) La terça rasó per què éls foren torbatz fo: cor enaxí con les ondes de la mar se feren les unes ab les altres, enaxí per los Reys quant contrasten entre éls se torba lo pòbol; on, per so, éls se temeren que fós brega entre lo rey que avien present, e sel qui-s dizia que

10. Segons l'editor, al manuscrit B hi ha la var. *envolupats*; en el manuscrit M, en llatí, *toti involuti*.

era venidor, e axí que per la lur brega éls fossen en trebayl *envolpatz* (*Vides*, c. 1275, II, 138; CICA)

Vet ací la versió llatina amb INVOLVO ‘to inwrap, wrap, infold, envelop, surround’ (*DLewis*), ‘embolcallar, embolicar’ (*DLCEC*): «[...] et venturo rege ad invicem certantibus ipsi perturbationibus *involverentur*» (L 90).

- (57) Ma volentat ab la rahó *s’envolpa* / e fan acort, la qualitat seguint (Ausiàs Marc, c. 1450, *Poesies*: II, v. 33; CICA)

ENVOLUPAR

- (58) dementre que contenen venjar lurs ontas exercenis los mals, son *enuolupats* en creximent e doblament de maior onta (*Històries troianes*, traducció de Jaume Conesa, c. 1367-1374: 81; *DCVB*)

En la versió llatina, de bell nou hi ha INVOLVO: «[...] qui dum sua contendunt uindicare dedecora, excrescentibus malis, maioris dedecoris *inuoluuntur* augmento?» (Guido de Columnis, *Historia destructionis Troiae*, ed. Griffin, 1936).

- (59) y axí trau del cors la ànima *envolupada* en los delits de aquell (Francesc Alegre, s. xv, *Al·legories*: x.I, «Orfeu»)

+ACCEPCIÓ [IX]. [N_1 V N_2 en N_3] (N_1 [humà]; N_2 [humà]; N_3 [superfície coberta de matèria]) ‘[Algú]₁ fer fer voltes a [algú]₂ [sobre una superfície coberta de carbons]’
⇔ [N_1 V_{pron} sobre N_2] (N_1 [humà]; N_2 [superfície coberta de matèria]) ‘Fer voltes ajagut [algú]₁ [en una superfície coberta d’espines]’.

Hem aplegat aquest sentit expressat per les variants *envolopar* i *envolpar* al s. XIII en les *Vides*. Els editors ja havien advertit que *envolopar* prenia en aquest pasatge un sentit metonímic: «s’embolcà, es rebolcà» (ed. Kniazzezh & Neugaard 1977: 317, nota 122).

Si en [VIII], el moviment s’havia esvaït, ara pren un paper rellevant en [IX]. L’esquema originari ha experimentat ací una notable transformació: en les dues ocurrències en què compareix aquest sentit, és un element ‘humà’ que, ajagut sobre carbons o sobre espines, és rebolcat o es rebolca. Del moviment que duia a embolcallar un cos amb un teixit passem a focalitzar el moviment del cos voltat de carbons o espines.

- (60) Mas, per la divinal gràcia, mantenent se pensà que pecaria contra Déu mortalment, per què-s despullà, e sobre espines él se gità e *s'envolpà* tant fortment que tot s'í nafrà (*Vides*, c. 1275, II, 317; CICA)

No podem obviar que, com s'esdevé en altres passatges de les *Vides*, *envolupar* o *envolpar* tradueixen el llatí VOLŪTŌ 'to roll, turn, twist, or tumble about' (*DLewis*), '(refl., med-pass. o p. pr.) rebolcar-se, arrossegat-se, bolcar-se' (*DLCEC*), en aquest cas en el perfet «se [...] *volutavit*» (L 205). En el mateix lloc de la traducció occitana de la *Legenda aurea* hi ha: «e *volquet se* tot nut en las ortigas et en las spinas que aqui ero» (versió B 113), «*volquet se*» (versió C₃) i «se gitec e *s'i volquet*» (versió A) (Tausend 1995: 570).

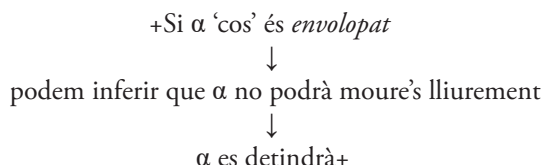
La segona atestació de la mateixa font presenta la variant *envolpar* i en construcció passiva:

- (61) E mantenent él maná que fos *envolpada* en carbós cremans tota nusa (*Vides*, c. 1275, II, 266; CICA)

En l'original llatí tornem a tenir VOLŪTŌ, concretament un infinitiu passiu present: «Et jussit testas fractas spargi et sub testas carbones ignitos mitti et ipsam desuper nudo corpore *volutari*» (L 172.31). La traducció occitana inclou *envolpar* en la versió B («E mantenem el comandet *que* hom la *envolopes* en carbos vieus tota nuda», 35b); en la versió A, trobem una solució diferent: «[...] que *fos pausada* en [...]» (Tausend 1995: 94).

+ACCEPCIÓ [x]. [N₁ V N₂] ⇔ [N₂ V_{PRON}] (N₁[factor fisiològic]; N₂[fluid, calor corporal]) 'Un factor fisiològic₁ impedir de seguir el curs a [la calor corporal]₂' ⇔ '[Un fluid, la calor corporal]₂ restar retingut' → [AD]_v.

Certament en àmbits diferents, [x] encara dins una dimensió física i [xI] (vg. *infra*) ja en una dimensió més abstracta, aquests dos sentits potser s'han d'explicar com a inferències basades en una metonímia causa-efecte. Pel que fa a [x]:

Això deu explicar el sentit que prenen ⁺*volopar*, variant morfològicament primitiva i fins ara no enregistrada en català, i *envolopar* en aquests passatges de la traducció del *Cànon* d'Avicenna, no ho oblidem, dins els principis de la teoria mèdica del humors; és molt útil, particularment en aquest cas, de comparar la versió catalana amb l'original llatí:

- (62) E si passen aquest terme, deÿm, que és transportada, vol aytant dir lo transportament que és *envolopada* la calor e passa dels esperits als cors o a qualche humor (Avicenna, *Cànon* (traducció), c. 1350 [ms. 1365]: f. 4v; CICA)

Llegim en l'original llatí: «Nam si pertranseant illam quantitatem, existimatur de effe earum, quod ipfæ permutantur. Et intentio quidem permutationis est, quod *retentio caliditatis* pertransit spiritum, aut ad corpus aut humores» (Avicenna, *Cànon*: IV, I, 5).

- (63) Emperò l'espès és vianda fort e l'ordiat és bona vianda en quant que ab lo nodriment que dóna a liqüetat e escorrement e escurament e tenrea, e contrariaria a la febre e toll la set e passa tost e lava sens que no ha stiptiquetat, e per amor d'açò no s'arremena ni *s'envolopa* en les vies, ab tot que les vies serien estretes, e no ha viscositat en temps que passa per lo transgolador (Avicenna, *Cànon* (traducció), c. 1350 [ms. 1365]: f. 24v; CICA)

Llegim en l'original llatí: «Et kist quidem hordei est bonus cibus ipsum enim aggregat ad glutinationem et digestionem suam et lenitatem et planitiam et lubricitatem et abstersionem et humectationem et contrarietatem febris, et redationem sitis, et velocitatem penetrationis, et ablutionem, et non est in eo stypticitas, quapropter non residet, neque *figitur in poris*, et meatibus, quantis sint constricti, et non est in ea adhaerentia, quum incedit per meri» (Avicenna, *Cànon*: IV, II, 8).

Hi ha encara una tercera ocurrència de molt d'interès perquè, d'una banda, inclou la variant ⁺*volopar*, fins ara no atestada en català, i, de l'altra, sempre sorgida de la ploma del traductor amb la voluntat, potser sense gaire èxit, de fer llum sobre un passatge poc clar:

- (64) La febre és calor estranya que s'comprén al cor e d'él partex, migançant l'esperit e la sanch, per les venes e per les artèries, e va per tot lo cors, e escalfa lo cors calor que dampna a les obres naturals, mas no axí com la calor de la ira ne del maltreyt; car aquella calor no basta que *s'volop*, en tant que contrari faça ni dampne en les obres naturals (Avicenna, *Cànon* (traducció), c. 1350 [ms. 1365], f. 1r; CICA)

Vet ací la traducció llatina de Gerard de Cremona: «Febris est calor extraneus accensus in corde et procedens ab eo mediantibus spiritu et sanguine per arterias et

venas in totum corpus et inflammatur in eo inflammatione que nocet operationibus naturalibus non sicut caliditas ire et laboris, cum non ultimatur et impedit operationes ita ut reineantur» (Avicenna, *Cànon*: iv, i, 1).

+ACCEPCIÓ [XI]. [N₁ VN₂] (N₁[humà]; N₂[humà, qualitat humana]) ‘Confondre [humà, qualitat humana]₂ artificiosament’.

Aquesta accepció deu explicar-se per projecció metafòrica de la noció física d’EMBOLICAR; observem que hi ha evolucions semblants en *embullar*, *enredar*, *enrotllar* cap a ‘enganyar’, ‘confondre’. Els afalacs del diable emboliquen la voluntat de l’home jove: el dimoni sedueix la voluntat del jove amb afalacs:

- (65) Car lo diable fa assò en home jove: la rason li arapa e l’enguana per sabenties: e la voluntat li *envolopa* per blandimens, la vertut li opprem per forsa (*Vides*, c. 1275, III, 313)

Recordem que *blandiments* són ‘blandícies’, ‘accions o paraules afalagadores fetes a algú per tenir-lo content o per induir-lo a fer qualche cosa’ (*DCVB*). Tradueix el llatí ALLĪCIŌ ‘to draw to one’s self, to attract’ (*DLewis*), ‘atraure, seduir, captar-se’ (*DCLEC*): «[...] rationem seducit per astutias, voluntatem *allicit* per blanditias, virtutem opprimit per violentiam» (L 648). El *GDLI* (s.v. *avviluppare* i *inviluppare*) recull aquest sentit en italià antic.

Al capdavall, hi ha una inferència semblant a la proposada en [x] i una projecció del domini conceptual físic vers un altre d’abstracte (ètic, psicològic), de tipologia semblant al que hem vist, p. ex., en [VIII]. Vet ací aquest esquema, inspirat en la Teoria de la Integració Conceptual (Fauconnier & Turner 1996):

<p>DOMINI FÍSIC</p> <p>Teixit que envolupa (γ)</p> <p>Cos envolupat (α)</p> <p>Algú que envolupa (β)</p> <p>Acció: β cobreix α amb γ</p> <p>Objectiu: guarir, protegir α</p> <p>+Si α és envolupat, podem inferir que α</p> <p>↓</p> <p>no podrà moure’s lliurement</p> <p>↓</p> <p>α es detindrà+</p>	<p>—————></p>	<p>DOMINI ABSTRACTE</p> <p>Afalacs (γ')</p> <p>Ment de la persona que rep els afalacs (α')</p> <p>Algú que fa els afalacs (β')</p> <p>Acció: β' enganya α' amb γ'</p> <p>Objectiu: controlar dominar α'</p> <p>+Si α' rep afalacs (del dimoni), podem inferir que α'</p> <p>↓</p> <p>atendrà dels afalacs</p> <p>↓</p> <p>α' serà dependent+</p>
---	------------------	---

(b) DESENVULPAR i DESENVOLUPAR

+ACCEPCIÓ [I']. [N₁ VN₂ de N₃] '[Algú]₁ fer esdevenir [algú, un col·lectiu]₂ lliure [de mals hàbits]₃'

Cal destacar que, com hem vist, el tipus *envolupar*, tot i tenir una presència limitada en català medieval, sí que va arribar a assolir un cert desplaçament semàntic. En canvi, el derivat en *des-* fins ara només ens ha comparegut en aquesta única ocurrència, si deixem fora d'aquest còmput els texts sotmesos a la influència directa de l'italià, com els que veurem tot seguit (vg. 3.2).

Aquest sentit [I'] és, al capdavant, el simètric de [VIII]: com aquest, representa una projecció metafòrica d'[I] i, específicament, de [VII], des d'un domini conceptual físic fins a un d'abstracte (moral, ètic, psicològic). Però ací es tracta d'un esquema d'imatge que representa l'eliminació de N₃, allò que afecta negativament N₂:

- (66) E delint la culpa, / dels peruersos habits ell nos *desanuulpa* (Francesc Prats, *Contemplació*, c. 1500; ed. Munar & Pasqual 1985: 126)

La variant *desenvolupar* fins ara només ens ha aparegut en texts com els estudiats en l'apartat següent.

3.2 ENVOLUPAR I DESENVOLUPAR EN EL CATALÀ DE TRADUCCIONS DE L'ITALIÀ I EN OBRES D'INFLUÈNCIA ITALIANA

Malgrat l'interès que poden tenir per a la semàntica i la lexicologia diacròniques les dades aplegades fins ací sobre aquesta petita família lèxica, no s'han de menystenir 1) la migradesa del nombre d'ocurrències de *envolupar* i variants; 2) la concentració en el temps (s. XIIIb-xvb) d'aquestes ocurrències i la nul·la continuïtat en el català de l'edat moderna, fins a l'esclat sobretot de *desenvolupar*, amb la codificació del català contemporani; 3) la concentració (a) en texts vinculats amb el català septentrional i en proximitat amb l'occità i (b) en contextos que depenen de fonts llatines (bíbliques, científiques), amb usos més o menys estereotipats. Tot això és encara, amb les dades que n'hem pogut aplegar ací, més marcat pel que fa als derivats en *des-*, avui precisament els més usats.

Encara hi ha una altra font d'informació sobre aquesta família lèxica que no s'ha de menystenir per valorar la vitalitat d'aquests verbs en català: *envolupar* i variants i

des- són, en canvi, molt més freqüents en les traduccions medievals d'obres italianes o en obres escrites en català que mostren influència italiana. Vegem-ne una mostra, necessàriament breu.

No és la primera vegada que se subratlla la influència lingüística italiana en la gran novel·la *Curial e Güelfa*. Com s'ha provat de mostrar en altres llocs (Ferrando 2012a, 2012b i 2018; Calvo 2013; Martines 2021 i 2021; Soler 2015, 2018 i 2021; Martínez-Martínez 2022a i 2023; Antolí 2023), aquesta petja italiana deu venir fonamentalment per dues vies, que al capdavant poden actuar plegades: d'una banda, les fonts literàries de l'obra i, de l'altra, la competència de l'autor en la llengua italiana i l'ambient cultural i lingüístic en què degué escriure's el text. Convé tenir això present per a explicar la presència de dues ocurrences del verb *desenvolupar* i amb un matís semàntic que només podem acostar al descrit adés per a *desenvulpar* ([i']):

+ACCEPCIÓ [i']. [N₁ V N₂ de N₃] '[Algú]₁ fer esdevenir [algú]₂ lliure [de tràfecs, de passions]₃' → [ADJ_v de N₃].

- (67) E havent una molt bellíssima dona per muller, appellada Honorada, *desenvolupats* dels tràfecs mundanals, pobrement e honesta vivien (*Curial e Güelfa*, c. 1450: 39; CICA)
- (68) e, *desenvolupades* de totes les passions passades, les sues ànimes sentien un refrigeri e un plaer tan gran que, a vijares lurs, major ne tan gran no-s podia haver enloch del món (*Curial e Güelfa*, c. 1450: 368; CICA)

Pompeu Fabra coneixia bé *Curial*; de fet, reporta fragments de la novel·la en haver de documentar aspectes de la norma. Vegeu, p. ex., com en les *Converses filològiques* (núm. 360, 18-IV-1923) trobem dues citacions, encara que sense donar-ne la referència, preses d'allà per a il·luminar el sentit del verb *capténir*: 1) «No creent que vers la duquessa tan cruelment se volgués capténir» i 2) «L'abadessa li aconsellà que no's captingués tan cruament vers Curial»; o abans, ara amb la referència explícita, per a fonamentar *alleujar* en substitució del castellanisme *aliviar*: «... alleujament de pena», (núm. 106; 24-IV-1920). El lector les trobarà a les p. 67 i 105, i 90 de l'ed. de Ferrando (2007). No és gens desgavellat proposar que, com s'ha vist adés (vg. *supra* l'ex. 7), quan Fabra addueix l'ús de *desenvolupar* en «català medieval» com a argument de legitimitat, fossen aquestes dues ocurrences del *Curial* (ex. 67 i 68) els testimonis al·ludits: recordem que són aquestes pràcticament les úniques ocurrences històriques del verb i d'aquesta variant.

És aquest sentit ben atestat en l'italià antic. El *GDLI* recull les variants *disviluppare* com a '*Figur. Trarre da una condizione penosa, difficile, imbarazzante; sottrarre a pericoli, a minacce*' i *sviluppare* com a '*Liberarsi da una condizione esistenziale*

angosciosa e oppressiva; allontanarsi dalle tentazioni; sfuggire al peccato o alla passione; i les atesta des dels grans clàssics medievals italians. Vet-ne ací només una tria:

- (69) Boccaccio, I-457: *Nelle reti tese da Cupido incappai, delle quali mai sviluppare non mi potei.* Boccaccio, VII-137: *Me sviluppa dal piacer fallace.* S. Caterina da Siena, I-45: *Dio vi dava il desiderio di sciogliervi de' molti legami e sviluppare la coscienza vostra.* Dante, *Par.*, 15-146: *Fu' io da quella gente turpa / disviluppato dal mondo fallace, / lo cui amor molt'anime deturpa: / e venni dal martiro a questa pace.* Boccaccio, *Dec.*, 6-7 (120): *Non solamente festa e riso porse agli uditori, ma sé de' lacci di vituperosa morte disviluppò, come voi udirete.* Dante, *Purg.*, 33-32: *Da tema e da vergogna / voglio che tu ormai ti disviluppe, / sì che non parli più com'om che sogna.* Boccaccio, VII-102: *Non può poi degli errori / disvilupparsi il misero* (GDLI, s.v. *disviluppare* i *sviluppare*).

Ho enriqueix el *TLIO* (s.v. *sviluppare*, acc. I.I): 'Liberare o liberarsi (da una stretta). Anche fig.'; vars.: *isviluppare*, *isvolupparsi*, *sviluppare*:

- (70) [1] Filippo da Santa Croce, *Deca prima di Tito Livio*, 1323 (fior.), L. 2, cap. 55, vol. 1, pag. 209.19: *Quegli, che era forte e vigoroso, si sviluppò delle mani del sergente, [e con l'aiuto da lui invocato] il sospinse addietro...* / [2] Simintendi, a. 1333 (tosca.), L. 9, vol. 2, pag. 186.II: *Ma pure io mescolai le braccia abbondanti di molto sudore; e appena mi sviluppai da duri abbracciamenti del corpo.* / [3] Boccaccio, *Filocolo*, 1336-38, L. 5, cap. 6, pag. 557.1: *sforzandomi per più aspre vie di salire all'alte cose, avvenne che, per quelle incautamente andando, nelle reti tese da Cupido incappai, delle quali mai isviluppare non mi potei...* / [4] Boccaccio, *Filocolo*, 1336-38, L. 4, cap. 118, pag. 506.7: *Ma l'anima, che nel sonno le pareva nelle braccia di colui stare, nelle cui il corpo veramente dimorava, non la lasciava dal sonno isviluppare...* / [5] S. Caterina, *Libro div. dottr.*, 1378 (sen.), cap. 129, pag. 279.6: *E vede e sa che quella anima non è sviluppata dalla tenebre del peccato mortale...* (*TLIO*, s.v. *sviluppare*)

La forma *disviluppare* potser aglutina més clarament valors que van per aquesta dreuera, segons el mateix *TLIO* (amb les vars. *disviluppare*, *disviluppare*, *disvoluppare*):

- (71) 1. Liberare da un laccio, da un nodo, da un legame (di uso solo fig.). Pron. Liberarsi (da una condizione, anche psicologica). [1] Dante, *Commedia*, a. 1321, *Purg.* 33.32, vol. 2, pag. 572: *Ed ella a me: «Da tema e da vergogna / voglio che tu omai ti disviluppe, / sì che non parli più com'om che sogna.»* / [2] Boccaccio, *Teseida*, 1339-41 (?), L. 9, ott. 9.1, pag. 543: *I quali a pena lui disvilupparo / da' fieri arcioni, e con fatica assai / da dosso il caval lasso gli levaro; / il qual, com si sentì libero, mai / non parve faticato, tal n'andaro / le gambe sue fuggendo...* / [3] Boccaccio, *Decameron*, c. 1370, VI, 7, pag. 421.10: *sì ben seppe fare una gentil donna della quale intendo di ragionarvi, che non solamente festa e riso porse agli uditori, ma sé*

de' lacci di vituperosa morte disviluppò, come voi udirete. / 4] Gl Francesco da Buti, Purg., 1385/95 (pis.), c. 33, 31-45, pag. 812.30: che tu; cioè Dante, omai ti disvoluppe; cioè ti liberi sì, che tu non abbi più paura, nè vergogna...

1.1 *Pron. Fig.* Venir fuori da una questione complicata, sbrogliarsi (da un impegno gravoso).

[1] *Bestiario toscano*, XIII ex. (pis.), cap. 76, pag. 87.27: [...] *ma poi che vedeno che a perfectione arrechare non lo pono né a compimento, né non se po quinde bene disvoluparsi...*

1.2 *Fig.* Sciogliere (il nodo del peccato), cancellare. [1] Francesco da Buti, *Purg.*, 1385/95 (pis.), c. 9, 115-129, pag. 215.4: *ciòè la bianca chiave è quella, che il nodo disgroppa; cioè disviluppa e dissolve lo nodo dei peccati [...]*

1.3 *Fig.* Liberare (da un pensiero), allontanare (dai propri sentimenti). [1] Dante, *Commedia*, a. 1321, *Par.* 15.146, vol. 3, pag. 255: *Quivi fu' io da quella gente turpa / disviluppato dal mondo fallace (TLIO, s.v. disviluppare)*

No se n'oblida el *DTreccani* (s.v. *sviluppare*): inclou aquesta accepció com a antiga ('4. (ant.) [liberarsi dei viluppi, cioè dei vincoli, anche fig.] ≈ *districarsi, liberarsi*, (fam.) *sbrigharsela, sbrogliarsi, sciogliersi*. ↔ *avvilupparsi, imbrogliarsi, invilupparsi*').¹¹

El *DCVB* ja havia aplegat *desvolupar*, precisament en la traducció de la *Comèdia* de Dante de Febrer: el presenta com a '*v. tr. ant. Desenvolupar. Vull que duymay te desvolupes bé, Febrer Purg. xxxiii, 32*'. No hem d'oblidar què deia l'original toscà, en aquest passatge, ni tampoc, com actua Febrer en altres passatges de la *Comèdia*. Vegem-ho en aquest quadre i que compara original i traducció en tres seqüències de l'obra:

<i>La Commedia</i> , Dante Alighieri (1308-1320)	<i>Divina comèdia</i> , Dante Alighieri, traducció d'Andreu Febrer (c. 1429)
1) Quivi fu'io da quella gente turpa / <i>Disviluppato</i> dal mondo fallace, / Il cui amor molte anime deturpa (<i>Par.</i> , xv, 145-148)	a) Allà fuy jo d'aquella gent molt turpa / <i>desvolupat</i> del món qu-és plen de frau, / l'amor del qual les ànimes deturpa (<i>Par.</i> , xv, 145-148)
2) Ed ella a me: «Da tema e da vergogna / voglio che tu omai ti <i>disviluppe</i> , / sì che non parli più com'om che sogna (<i>Purg.</i> , xxxiii, 31-33)	b) Et ella á mi: De por é de vergonya / Vull que duymay te <i>desvolupes</i> be, / Si que pus no parles com hom qui sonya (<i>Purg.</i> , xxxiii, 31-33)
3) Deh, se riposi mai vostra semenza», / prega' io lui, «solvete mi quel nodo / che qui <i>ha'nvilupata</i> mia sentenza (<i>Inf.</i> , x, 94-96)	c) «Sí Déu respòs d'uy més vostra semença.» / Pregué yo ell, solvets-me aquest deman / Qui açí <i>ha torbada</i> ma sentença (<i>Inf.</i> , x, 94-96)

Quadre 1: *La Commedia* (D. Alighieri) / *Divina comèdia* (A. Febrer).

11. Pel que fa a *inviluppare* (i vars: *envoluppare, inval-, invol-, viluppare, voluppare*), per estalvi d'espai, ens remetem als diccionaris i als corpus italians ací ja esmentats.

Febrer segueix Dante no sols en 2-a («ti disviluppe» / «te desvolupes»), exemple recollit pel *DCVB*, sinó també en 1-a («disviluppato dal mondo fallece» / «desvolupat del món qu-és ple de frau»), context certament semblant als del *Curial*, i interpreta 3-c.

Descobrim aquesta mateixa manera de fer en altres traduccions d'obres fonamentals de la literatura italiana medieval. Llevat d'un sol cas (1-a; quadre II), el traductor de *La Fiammetta* segueix així mateix de prop la versió italiana:

<i>Elegia di Madonna Fiammetta</i> , Giovanni Boccaccio (1344)	<i>La Fiameta</i> Joan Boccaccio (c. 1440)
1) che io appena fossi dal sonno interamente <i>svilupata</i> (94)	a) que yo hapenes fos del són íntegrament <i>esvetlada</i> (106)
2) e cotale la vana letizia in me con turbazione súbita si volgeva, quale, poi che il forte albero rotto da' potenti venti con le vele <i>ravviluppate</i> in mare (106)	b) e aytal vana leticia en mi, conturbació súbit ho revolgia, tal qual après del fort arbra romput dels potents vents, ab las veles <i>envoluptades</i> en mar (118)
3) però che li miei panni lunghissimi, [...] non potendo con la loro lunghezza raffrenare il mio còrso, ad uno forcutò legno, mentre io correva, non so come, <i>savvilupparono</i> , e la mia impetuosa fuga fermarono (185-186)	c) per sò com los meus draps lonchs, [...] no podent ab la lur longuesa refrenar lo meu cors, a hun forçat fust, mentre yo corria, no sé com, <i>se envoluparen</i> , e la mia impetuosa fuyta fermaren (206)
4) La lingua gridava, e il cuore ardeva d'ira, e le mani per la fretta credendosi <i>sviluppare</i> , avviluppavano; né prima a me occorre il rimedio dello spogliarmi, che sopraggiunta dalla gridante balia, come ella potea così da lei era impedita; ma la sua forza in me già <i>svilupata</i> niente valeva (184)	d) La lengua cridava, e lo cor cremava de ira e las nostres faldes per la cuyta, creentsa <i>desemvolpar</i> , <i>se envolpaven</i> ; ne a mi vana ocasió occorrèch lo remedi del despularma, que sobrajuncta de la cridant nodrissa, axi com ella podia axi deia era impedita: mas la sua forza en mi ya <i>desemvolupada</i> poch valia (206)

Quadre II: *Elegia di Madonna Fiammetta* (G. Boccaccio) / *La Fiameta*.

No és aquesta sempre la metodologia que apliquen els traductors en el cas que ens ocupa. El traductor d'*Il Corbaccio* (vg. quadre III) evita els cinc casos de *aviluppare*, *invi-*, *svi-* i del nom *viluppo* per solucions més o menys equivalents; fins i tot, en un cas sembla que no entén el mot italià o s'estima més donar-ne una altra interpretació (4-d). Vg. el quadre següent:

<i>Il Corbaccio</i> de Giovanni Boccaccio (1354)	<i>El Corbatxo</i> de Giovanni Boccaccio (s. XIV)
1) e però dianzi la chiamai laberinto, perché così in essa gli uomini, come in quello già faceano, senza sapere mai riuscire, <i>s'aviluppano</i> (16)	a) E per sò davant la apellam laborinto, per sò com entrant en ella los hòmens en saberne may exir <i>se obliguen</i> (25)
2) tu se' fieramente nelle branche d'amore <i>inviluppato</i> (17)	b) Tu ets ferament en las brancas de amor <i>enbolcat</i> (26)
3) E, poi che diligentemente s'avea fatta pettinare, ravvoltisi i capelli al capo, sopr'essi non so che <i>viluppo</i> di seta, il quale essa chiamava <i>trece</i> (49)	c) E après que diligentment s'era feta pentinar revoltant los cabells al cap, no·m sé quin <i>volum</i> de seda o de cabells, lo qual ella apellava treses (59)
4) Né prima fu l'anima mia dal mortale corpo né dalle terrene tenebre <i>svilupata</i> e sciolta e ridotta nell'aere puro che io con più perspicace occhio, ch'io non solea, vidi [...] (64)	d) E pus l'ànima mia del mortal cors e de las tenebres <i>sobtada</i> fonch e reduyda en l'ayre pur tenint més clars los ulls que no solia tenir, viu [...] (74)

Quadre III: *Il Corbaccio* (G. Boccaccio) / *El Corbatxo* (traducció atribuïda a Narcís Franch)

Això mateix fa el traductor del *Decameron*: les divuit ocurrencies dels mots d'aquesta família en italià (*sviluppare*, *disv-*, *inv-*, *avv-*; *viluppo* (m.)) són traduïdes al català per altres solucions diferents del tipus *envolupar* i *desv-*. Són especialment remarcables (a) formes de caire popular com ara *embarbullar* (10-j) i els derivats *volum* (1-a, 5.e, 12.l, 18.r), de molt d'interès lingüístic; (b) l'equivalència *viluppo* (it.) / *bolic* (cat.) (13-m) i *sviluppare* (it.) / *desembolicar* (cat.), *inv-* (it.) / *desem-* (cat.) (14-n, 16-p); (c) l'opció per *embolcar* (6-f, 8-h, 9-j, 13-m), que ja hem advertit en altres llocs adés (vg. 3.1); (d) els equivalents, vinculats amb la noció de VESTIR, *inviluppare*, *avv-* (it.) / *abrigar* o *portar* (cat.) (2-b, 3-c, 17-q; 4.d). En (7-g) no hi ha simetria entre original i traducció.

Tenen un valor particular les solucions per a *sviluppare* d'(11-k) i (15-o), verb que pren en aquests passatges el mateix significat que *desenvolupar* en els fragments del *Curial* vists adés. En aquest cas, el traductor del *Decameron* opta pel verb *lliurar* en (11-k) i per una reinterpretació de l'original en (15-o).

<i>Decameron</i> Giovanni Boccaccio (c. 1353)	<i>Decameron</i> Joan Boccaccio (c. 1440)
1) prese un salto e fusi gittato dall'altra parte, e <i>sviluppatosi</i> da loro se n'andò (517-518)	a) pres un gran salt e fugí de l'altra part, e, <i>desembelumant-se</i> d'ells, se n'anà (472)
2) vide il re uscire della sua camera <i>inviluppato</i> in un gran mantello (222-223)	b) viu exir lo Rey de la sua cambra <i>abrigat</i> d'un gran mantell (210)
3) E <i>avviluppato</i> nel mantello se n'andò all'uscio della càmera (223)	c) e, <i>abrigat</i> lo mantell, se n'anà a la porta de la cambra (211)
4) quando il corpo in così vile abito http://www.bibliotecaitaliana.it/avviluppava , essi oggi le fanno larghe e doppie e lucide e di finissimi panni (267)	d) car ells <i>portaven</i> los llurs abits grosos e la llur vida aspra e de gran penitencia. E huy los fan dels pus fins draps que poden, larchs e amples (249)
5) E quale col giacchio il pescatore d'occupar ne' fiumi molti pesci a un tratto, così costoro, con le fimbrie ampiissime avvolgendosi, molte pinzochere, molte vedove, molte altre sciocche femine e uomini d' <i>avilupparvi</i> sotto s'ingegnano (267)	e) car los pescadors no són tan golosos de pendre lo pex del flum ne de la mar com ells són de pendre moltes mesquines de fembres vidues e altres de qualsevol condició e ab elles se <i>enbolumen</i> (250)
6) con un coltello il meglio che poté gli spiccò dallo'mbusto la testa, e quella in uno asciugatoio <i>inviluppata</i> , e la terra sopra l'altro corpo gittata (360)	f) ab hun coltell, lo mils que pogué, li levà lo cab del cors, e aquell <i>enbolcat</i> en una bella tovallola sen portà (331)
7) dello Stramba e dell'Atticiato e del Malagevole, forse scardassieri o più vili uomini, più onesta via trovandole con pari sorte di morte al suo amante a <i>svilupparsi</i> dalla loro infamia e a seguirar l'anima tanto da lei amata del suo Pasquino (374)	g) la qual venia de Astambra e del seus amichs, qui per ventura eren lo cardador o l'escardasador, o per ventura pus vils homens qui ab honesta via volien pesseguir la mort dell lur amat Pasquino (344)
8) e quel [il cuor] fatto <i>avviluppare</i> in un pennoncello di lancia (385)	h) e aquell [lo cor del del cors] en un bell drap <i>enbolcat</i> (353)
9) e <i>avviluppata</i> la testa in un mantello (419)	i) E <i>enbolcat</i> lo cap en un mantell (379)
10) Come non ti vai tu a dormire oramai? che ti vai tu pure <i>avviluppando</i> per casa? (443)	j) Per què no vas tu a dormir? com te vas axí <i>enbarbullant</i> per casa? (400)
11) che non solamente festa e riso porse agli uditori, ma sé de' lacci di vituperosa morte <i>disviluppò</i> (511)	k) qui no solament mès en rialles e en festa los oydors, ans encara <i>lliurà</i> sí mateixa de vituperosa mort (465)
12) prese un salto e fusi gittato dall'altra parte, e <i>sviluppatosi</i> da loro se n'andò (518)	l) pres un gran salt e fugí de l'altra part, e, <i>desembelumant-se</i> d'ells, se n'anà (472)
13) la quale aperta, trovarono in un gran <i>viluppo</i> di zendado fasciata una piccola cassetina, la quale aperta, trovarono in essa una penna di quelle della coda d'un pappagallo (523)	m) la qual trobaren uberta, e la ploma <i>enbolcada</i> en un gran <i>bolich</i> de sendat qui stava dins un petit coffret qui era ubert (476)
14) soavemente <i>sviluppendo</i> il zendado, avendosi prima tratto il cappuccio, fuori la cassetta ne trasse (524)	n) suaument <i>desembolicant</i> lo sendat, havent-se ja levat lo capirò del cap, [tragué] la caxeta (477)

15) e <i>da ogni altra sollecitudine sviluppata</i> , con l'opera d'una sua fante, di cui ella si fidava molto, spesse volte con lui con meraviglioso diletto (650)	o) <i>E de totes altres feynes lunyada</i> , e ab la obra de una sua serventa de qui ella molt fiava, moltes voltes ab ell ab meravellós delit se donava bon temps (23)
16) fatti prendere i panni di lei e http://www.bibliotecaitaliana.it/inviluppare nel mantello del fante (672)	p) pres les vestidures de la dona e, <i>embolicant-les</i> en un manto del seu macip (614)
17) recaron le schiave due lenzuoli bianchissimi e sottili, [...] e l'una <i>invilupò</i> nell'uno Salabaetto e l'altra nell'altro la donna (703)	q) aportaren les esclaves dos lançols prims e grans e blanchs, [...] e la una <i>abrigà</i> Salabeato e l'altra la dona (640)
18) io consolata morendo mi <i>sviluppi</i> da queste pene (820)	r) pus aconsolada men fasses e m <i>desembolums</i> d'aquesta pena (745)

Quadre III: *Decameron* (G. Boccaccio) / *Decameron* (català)

4. ANÀLISI I CONCLUSIONS

1. *Desenvolupar* va tenir una presència molt minsa en el català medieval. La major part de les ocurrencies d'aquest verb es troben en textos traduïts de l'italià o en obres influïdes per aquesta llengua. Tot i que *envolupar* i variants van tenir una presència més notable en la llengua medieval, també es fan més freqüent en aquesta mena d'obres. El fet que tots dos fossen evitats en traduccions com ara *El Corbatxo* o *El Decameron* pot interpretar-se com a indicatiu que no devien ser mots freqüents ja a la darrereria del s. XIV i al s. XV. Simètricament la presència dels equivalents italians en els originals és indicatiu de l'arrelament d'aquests mots i derivats en aquella llengua.

2. Les dades presentades al llarg d'aquest estudi i sintetitzades en el quadre IV mostren que la major part de les ocurrencies del tipus *envolupar* es concentren al s. XIII; les ocurrencies van davallant progressivament i s'aturen al s. XV.

	Total/Percentatge	s. XIII	s. XIV	s. XV
<i>envolopar</i>	24/ 48,88 %	15	8	1
<i>envolupar</i>	6/ 13,30 %		5	1
<i>envolpar</i>	15/ 32,60 %	7	2	6
<i>volopar</i>	1/ 2,17 %	1		
Total/Percentatge	46	23/47,82 %	15/ 32,60 %	8/ 19,56 %

Quadre IV: Evolució quantitativa de *envolupar* (s. XIII-XV)

3. Les accepcions més freqüents del tipus *envolupar* ([I], 46,66 %; i [VIII], 17,77 %) sembla que tenen al darrere tradicions discursives bíbliques en llatí; hem constatat també paral·lelismes amb textos de caire científic.

4. La incorporació al català normatiu de *desenvolupar* i *-ment* va implicar la recuperació d'un mot antic i la generació d'un derivat i va oferir als parlants una possibilitat per a expressar conceptes nous (pensem en la noció de 'progrés' i 'creixement'): nous, en la mesura que havien començat a cristal·litzar a la darrerria del s. XVIII i a difondre's amb la industrialització i la modernització de la societat en la cultura occidental i, nous, també, perquè certament no els trobarem en els esparsos testimonis d'aquest verb en el nostre català antic.

5. Comptat i debatut, el model normatiu pot arribar a actuar com un factor del canvi lingüístic i a exercir una influència important sobre els usos dels parlants. Aquesta ha estat la història d'un èxit en el llarg procés de construcció del català contemporani.

JOSEP MARTINES
IEC / AVL / IIFV / IULMA / ISIC-IVITRA / Universitat d'Alacant
josep.martines@ua.es
ORCID 0000-0002-0903-4456

CATERINA MARTÍNEZ-MARTÍNEZ
IIFV / IULMA / ISIC-IVITRA / Universitat d'Alacant
caterinamartinez@ua.es
ORCID 0000-0001-8312-6490

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALEGRE, F. (1494) *Les transformacions. Les metamorfosis, versió catalana del segle XV*, ed. P. Miquel, Barcelona. [<https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/default/files/sitefiles/publications/monographs/BescosTransformacionsAlegre.pdf>]
- ANTOLÍ MARTÍNEZ, J. (2023) «L'adverbi *totavia* al *Curial e Güelfa*: un possible italianisme lèxic», *Scripta*, 22, p. 533-558.
- AVICENNA (1489-1490) *Canon medicinae*. Traducció de Gerardus Cremonensis, Dionysius Bertochus, Venècia. [<https://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:187915>]
- BOCCACCIO, J. (1908) *La Fiameta. Traducció catalana del segle XV*, ed. de Ramon Miquel y Planas, Barcelona.

- BOCCACCIO, G. (1956 [1353]) *Il Decamerone*, ed. a cura de V. Branca, Torino, Letteratura Italiana Einaudi.
- BOCCACCIO, J. (1964) *Decameron. Traducció catalana publicada segons l'únic manuscrit conegut (any 1429)*, Barcelona, AHR.
- BOCCACCIO, G. (1977 [1354]) *Il Corbaccio*, ed. a cura de G. Ricci, Torino, Classici Ricciardi & Einaudi.
- BOCCACCIO, G. (1935 [1354]) *El Corbatxo de Boccaccio, traduït en català per Narcís Franch (segle XIV)*, edició, pròleg i notes de F. de B. Moll, Ciutat de Mallorca, Edicions de l'Obra del Diccionari.
- BOCCACCIO, G. (1939 [1344]) *Elegia di Madonna Fiammetta*, ed. a cura de V. Perniconne, Bari, Laterza.
- CABRÉ, T., L. PONS & J. SOLÀ (ed.) (1987) *Actes de les segones Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa: Departament de la Llengua Catalana de la Universitat de Barcelona, 16 i 17 de desembre de 1985*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CALVO, C. (2013) «Curial e Güelfa i Boccaccio: influències lingüístiques», *Scripta: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 2, p. 310-324.
- CASANOVA, E. (2009) «El Canon d'Avicenna, text escrit en català i/o en occità?», dins *La voix occitane. Actes du VIIIe Congrès de l'Association internationale d'études occitanes: Bordeaux, 12-17 octobre 2005*, (vol. 1-2), Pessac, Presses universitaires de Bordeaux Casanova, p. 89-104.
- CICA = TORRUELLA, J. (dir.), J. MARTINES & M. PÉREZ-SALDANYA (2008) *Corpus Informatitzat del Català Antic*.
- CIFUENTES, L. (2000) «Tres notes sobre traduccions quirúrgiques medievals al català I. Fragments d'un ms. en català de la *Chirurgia* de Teodoric reaprofitats en relligatures del cinc-cents», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19, p. 561-585.
- CIGCMOD = MARTINES, J., V. MARTINES (dir.) & J. ANTOLÍ, *Corpus Informatitzat per a la Gramàtica del Català Modern*.
- CIVAL = Acadèmia Valenciana de la Llengua. *Corpus Informatitzat del Valencià*. [<http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp>]
- COLUMNIS, G. de (1936) *Historia destructionis Troiae*, ed. de N. E. Griffin, Cambridge, Mass., Medieval Academy Books. [https://cdn.ymaws.com/www.medievalacademy.org/resource/resmgr/maa_books_online/griffin_0026.htm]
- Contemplació = Ramon Llull ([1271-1274]) *Llibre de Contemplació*. [<https://nggl.ub.edu/>]
- CTILC = Institut d'Estudis Catalans. *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. [https://ctilc.iec.cat/scripts/CTILCQConc_Lemes2.asp]

- Curial e Güelfa* = Anònim (1442 [2007]) *Curial e Güelfa*, editat per A. Ferrando, Toulouse, Anacharsis.
- DANTE ALIGHIERI (1983 [1308-1320]) *Divina comèdia*, trad. d'Andreu Febrer, ed. d'Anna Maria Gallina, Barcelona, Barcino.
- DANTE ALIGHIERI (1966-1967) *La Commedia secondo l'antica vulgata*, ed. de G. Petrocchi, vol. II «Inferno», vol. III «Purgatorio», vol. IV «Paradiso», Mondadori, Milà. [[http://gattoweb.ovi.cnr.it/\(S\(vmlvuonbytfrgoprjo4yepi5\)\)/CatForm21.aspx#>](http://gattoweb.ovi.cnr.it/(S(vmlvuonbytfrgoprjo4yepi5))/CatForm21.aspx#>)]
- DBalari* = BALARI I JOVANY, J. (1844-1904) *Inventari lexicogràfic de la llengua catalana*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- DBarbarismes* = VALLÈS, E. (1930) *Diccionari de barbarismes del català modern*, Barcelona, Central.
- DCVB* = ALCOVER, A. M. & F. de B. MOLL (1985) *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma, Moll.
- DDLC* = Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari Descriptiu de la Llengua Catalana*. [<https://dcc.iec.cat/ddlci/scripts/index.html>]
- DLCEC* = Enciclopèdia Catalana (2019) *Diccionari Llatí-Català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana S.A.
- DLewis* = LEWIS, C. T. & C. SHORT (1869) *A Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press.
- Docs. culturals* = RUBIÓ I LLUCH, A., ed. (1908), *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Docs. històrics* = COROLEU I INGLADA, J. (ed.) (1889) *Documents històrics catalans del segle XIV: col·lecció de cartes familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet y Johan I*, Barcelona, Impr. La Renaixensa.
- DPal·las* = VALLÈS, E. (1927) *Diccionari català-castellà-francès*, Barcelona, Llibres del Mirall.
- DTreccani* = Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani (2018) *Dizionario dell'italiano Treccani*. [https://www.treccani.it/catalogo/catalogo_prodotti/la_lingua_italiana/il_vocabolario_treccani.html]
- FAUCONNIER, G. & T. MARK (1996) «Blending as a central process of grammar», dins A. Golberg (ed.), *Conceptual Structure, Discourse, and Language*, Stanford, CA, CSLI.
- FERRANDO, A., coord. (2012a) *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa: Novel·la Cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, vol. II, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- FERRANDO, A. (2012b) «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*», en A. Ferrando (coord.), *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e*

- Güelfa: *Novel·la Cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, vol. I, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 31-88.
- FERRANDO, A. (2018) «El model lingüístic de *Curial e Güelfa*», *Revista Valenciana de Filologia*, 1 (2), p. 39-83.
- Franch, N. (1440) *El Corbatxo*, ed. de F. de Borja Moll, Palma, Edicions de l'Obra del Diccionari, 1935.
- GDLI = Accademia della Crusca (1961-2009) *Grande Dizionario della Lingua Italiana*, Torino, UTET.
- GINEBRA, J. (2018) «Pompeu Fabra, una llengua moderna per a una nació moderna», *Llengua nacional: publicació de l'Associació Llengua Nacional*, 103, p. 13-14.
- GUIDO DE COLUMNIS ([1936]) *Historia destructionis Troiae*, ed. de N. E. Griffin, Cambridge, Mass., Medieval Academy Books. [https://cdn.ymaws.com/www.medievalacademy.org/resource/resmgr/maa_books_online/griffin_0026.htm]
- La Bíblia Parva* (1988 [1492]) ed. J. Costa Català, València, Lo Rat Penat València.
- LLULL, R. (1936) *Rims*, ed. de S. Galmés, vol. I, Palma de Mallorca, Diputació Provincial de Balears.
- MARTINES, J. (2012) «Aportació a les novetats lèxiques i semàntiques del *Curial e Güelfa*», en A. Ferrando (coord.), *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa: Novel·la Cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, 2, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 941-997.
- MARTINES, J. (2021) «Història del lèxic i *Curial e Güelfa*: el cas del verb *palesar*», dins A. Ferrando & A. M. Babbi (coord.), *La «cavalleria umanística» italiana / The Italian «Humanistic Chivalry»*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 77-125.
- MARTÍNEZ-MARTÍNEZ, C. (2020) *Origen i evolució dels connectors de contrast en català antic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- MARTÍNEZ-MARTÍNEZ, C. (2021a) «Norma fabriana i canvi lingüístic: el cas de *malgrat*», en M. À. Pradilla (ed.), *De llengua i societat. De la proposta fabriana a la reforma normativa de l'IEC*, Barcelona, Publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans, p. 165-178.
- MARTÍNEZ-MARTÍNEZ, C. (2021b) «Canvi lingüístic i codificació. Un acostament a *gaudir* i *disfrutar*», en A. Cortijo & E. Sánchez (ed.), *De la innovació al cànon. Noves tendències de recerca en Filologia Catalana: llengua, literatura, educació i cultura*, València, Editorial Afers, p. 363-395.
- MARTÍNEZ-MARTÍNEZ, C. (2022a) «*Baldament* en el *Curial e Güelfa*: A les portes del valor concessiu», en A. Ferrando & A. M. Babbi (coord.), *La «cavalleria uma-*

- nistica» italiana / The Italian «Humanistic Chivalry», Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 171-190.*
- MARTÍNEZ-MARTÍNEZ, C. (2022b) «La norma: un factor de canvi en l'evolució de la llengua catalana», Conferència pronunciada al *XIXè Col·loqui Internacional de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC)*, Universitat de Vic, 29 de juny - 2 de juliol de 2022.
- MARTÍNEZ-MARTÍNEZ, C. (2023) «El cas únic de *no menys* 'encara, malgrat això' en el *Curial e Güelfa*: un altre italianisme no observat (?)», *Scripta*, 22, p. 559-573. *NGGL = Nou Glossari General Lul·lià*. Centre de Documentació Ramon Llull / Universitat de Barcelona. [<https://nggl.ub.edu/>]
- OCPF* = Mir, J. & J. Solà, ed. (2005-2013) *Obres completes de Pompeu Fabra*, Barcelona, Publicacions de Pompeu Fabra / Institut d'Estudis Catalans. [<http://ocpf.iec.cat/ocpf.cgi?op=llistatObres>]
- PEDRETTI, M. (2011) «Letture politiche delle opere catalane di Anselm Turmeda», *Studi Ispanici*, 36, p. 11-50.
- PRATS, F. (1985) *Llibre de contemplació*, ed. de G. Munar & M. Pascual, Palma, Font. [<http://www.riale.unina.it/138.2.htm>]
- QUEROL SAN ABDON, J. (2018) «L'art de la falconeria a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana: edició i estudi dels tractats escrits en català», tesi doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona. [<https://www.tdx.cat/handle/10803/666811>; darrera consulta 4-3-2023.]
- Receptari* = FONOYET CATOT, L. (2005-2006) «La confraria de Sant Marc de Barcelona (segles XIII a XV)», *Locus amoenus*, 8, p. 29-46.
- RIALC* = DI GIROLAMO, C. (coord.). *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana*, Nàpols, Università di Napoli Federico II. [<http://www.riale.unina.it/>]
- Sant Agustí, *De civitate Dei*. [https://www.augustinus.it/latino/cdd/cdd_10_libro.htm]
- SÈNECA (1921) *Tragèdies*, trad. d'A. Vilaragut, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- SENECA (1921) *Tragoediae*, ed. de R. Peiper & G. Richter, Leipzig, Teubner.
- SOLER, A. (2015) «El lèxic cortès i cavalleresc en *Curial e Güelfa*: mots patrimonials i interferències culturals», en M. Coderch (coord.), *Anuario de Estudios Medievales. Innovació, traducció, reescriptura: estudis sobre lèxic i interpretació en textos literaris medievals i en les seves traduccions*, Madrid, Editorial CSIC, p. 109-142.
- SOLER, A. (2018) «El català i altres llengües en concurrència a la cort i a la cancelleria napolitanes d'Alfons el Magnànim», *Caplletra*, 65, p. 43-67.
- SOLER, A. (2021) «*Curial e Güelfa*: una novel·la italiana del Quattrocento, de cavalleria humanística, escrita en llengua catalana», en A. Ferrando & A. M. Babbi

- (coord.), *La «cavalleria umanistica» italiana / The Italian «Humanistic Chivalry»*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 3-16.
- TAUSEND, M. (1995) *Die altokzitanische Version B der «Legenda aurea»*, Tübingen, Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie.
- TLIO = BELTRAMI, P. G. (dir.) *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*, Istituto Opera del Vocabolario Italiano. Consiglio nazionale delle ricerche. [<http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/>]
- Tròtula de Mestre Johan* = MIQUEL I PLANAS, R., ed. (1917) *Trotula de Mestre Johan*, Barcelona, Miquel-Rius.
- Vides* = (1977) *Vides de Sants Rosselloneses*, vol. II, ed. a cura de C. S. Maneikis Kniazzezh & E. J. Neugaard, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- Vulgata* = WEBER, R. & R. GRYSO (2007) *Biblia sacra vulgata*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft.

